

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK: KOMUNIKOLOGIJA

“JAVNI KOMUNIKACIJSKI DISKURS U BOSNI I HERCEGOVINI U
PERIODU OD 1463. GOD. DO 1878. GOD.”

(magistarski rad)

Kandidatkinja:

Curkić Amina

Broj indeksa: 896/II-K

Mentor:

Doc.dr.Mustafa Sefo

Sarajevo, mart 2019 god.

I reci: 'Trudite se! Allah će trud vaš vidjeti, a i Poslanik Njegov i vjernici, i vi ćete biti vraćeni Onome koji zna nevidljivi i vidljivi svijet, pa će vas On o onome što ste radili obavijestiti.

Ovaj rad posvećujem svojim roditeljima, Dibi i Šefiku, koji su bili sve vrijeme moja nesebična podrška kako materijalna tako i moralna. Hvala vam na svakoj riječi koja je bila upućena za moje dobro. Također, mom Amaru, koji mi je uvijek davao motivaciju i savjete . Ovim putem se zahvaljujem i doc.dr.Mustafi Sefi, bez čije pomoći rad ne bi ugledao svjetlo dana.

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	5
2. TEORIJSKO-METODOLOŠKI DIO.....	6
2.1. Problem istraživanja.....	6
2.2. Predmet istraživanja.....	7
2.3. Kategorijalno- pojmovni sistem.....	8
2.4. Ciljevi istraživanja.....	9
2.4.1. Naučni cilj.....	9
2.4.2. Naučna deskripcija.....	9
2.4.3. Naučna eksplikacija.....	10
2.4.4. Društveni cilj.....	10
3.1. Hipoteze i indikatori.....	10
3.1.1. Generalna/opća hipoteza.....	10
3.1.2.. Posebne hipoteze.....	10
3.1.3. Indikatori.....	11
4.1. Metode istraživanja.....	11
5.1. Naučna i društvena opravdanost.....	122
6.1. Vremensko i prostorno određenje predmeta.....	13
3. KOMUNIKACIJA.....	13
3.1. NASTANAK KOMUNIKACIJSKE NAUKE.....	13
3.2. DEFINICIJE KOMUNIKACIJE.....	15
4. KOMUNICIRANJE U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME OSMANSKE VLADAVINE.....	18
4.1. Pisma i jezici.....	18
4.2. Najznačajni pisci i njihova djela u Bosni i Hercegovini za vrijeme Osmanskog carstva ..	26
5. JAVNA KOMUNIKACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME OSMANSKOG CARSTVA.....	29
5.1. Razvoj javne komunikacije.....	29
5.2. Komunikacija na druženjima i načini komuniciranja.....	30

6. ŠTAMPARSTVO U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME OSMANSKOG CARSTVA	36
6.1. Razvoj štamparstva	36
6.2. Prve bosanskohercegovačke novine.....	39
6.3. Prvi novinari i publicisti u Bosni i Hercegovini.....	53
6.4. Neki od tekstova Mehmeda Šakira Kurtćehajića	57
7. INTERVJU	58
8. ZAKLJUČAK.....	64
9. LITERATURA	67
10. BIOGRAFIJA	69
11. IZJAVA O PLAGIJARIZMU.....	70

1. UVOD

Poslije sedam stoljeća postojanja srednjovjekovnu bosansku državu osvojio je sultan Mehmed el-Fatih zajedno sa svojom vojskom. Bio je to jedan od najvećih i najvažnijih događaja u historiji bosanske države, gdje naša država i danas osjeća veoma jake posljedice. Te posljedice su se odrazile kako na kulturu tako i na vjerski i politički život našeg naroda. Političke posljedice osjećamo itetako i danas, poslije skoro 150 godina od kraja vladavine Osmanskog carstva u Bosni i Hercegovini. Bosna i Hercegovina je ostala pod osmanskom vlašću sve do 1878. godine kada Bosna i Hercegovina odlukama Berlinskog kongresa pripada Austro-Ugarskoj monarhiji. Dakle, punih 415.godina Bosna je skroz sačuvala svoj dotadašnji feudalni sistem. Ovdje treba istaknuti jednu veoma bitnu činjenicu kada je u pitanju osmanska vlast u Bosni, a to je najstariji dokument o ljudskim pravima u historiji. Naime, radi se o *Ahdnami* sultana Mehmeda el-Fatiha koju je dao bosanskim franjevcima te njome im osigurao osnovna ljudska prava. Pored toga što je osiguravala osnovna ljudska prava Ahdnama je osiguravala slobodu ličnosti, vjere, imovine, kretanja i udruživanja. Prilikom zauzimanja Bosne i Hercegovine narod i predstavnici vjerskih redova su odlučno došli u Jajce i priznali su “novog” sultana za predstavnika. Također pred sultanom su svojom voljom, bez ikakve prisile, primili islam kao religiju. Prelazak na islam tj. taj sami postupak osmaniziranja Bosne nije se desio preko noći nego je tekao postepeno čije posljedice možemo primjetiti i danas u Bosni i Hercegovini. Sam taj proces koji se odnosio i na teritorijalni dio pa do promjena u vojsci, sudstvu, pismu, jeziku i kulturi trajao je nekoliko decenija. Kada je Jajce palo pod ruke Osmanlija 1463.god. to nije značilo odmah da je osvojen cijeli prostor srednjovjekovne bosanske države. Sultan je bio veoma zadovoljan cjelokupnom situacijom. Posljedica njegovog zadovoljstva su bile brojne povlastice koje su Bosni dale posebno mjesto u Osmanskom carstvu. Jedna od veoma značajnih posljedica za Bošnjake bila je pravo da svoju djecu školuju na račun države u školama u Carigradu. To su bili tzv. adžemioglu-mjesta obrazovanja djece sultana i najviših predstavnika osmanskog carstva. Islam kao svjetska religija koja je donijela niz promjena kako u svijetu tako i u Bosni i Hercegovini donijela je promjene i u javnom komuniciranju. Pa je tako i u pismu, pored bosančice, na prostor Bosne i Hercegovine došlo i arapsko pismo. Jevreji su imali svoje pismo tzv.Raši. U usmenoj komunikaciji koristi se turski te perzijski jezik na osnovu kojeg imamo mnoga dijela naših

bosanskih autora pisana na perzijskom jeziku. Bosanski jezik postaje bogatiji jer na osnovu osmanskih utjecaja u njemu sad imamo više od deset hiljada izraza koji su poznatiji pod nazivom “orjentalizmi” ili turcizmi. Danas, turcizama ima najviše u vjerskom diskursu. Javni komunikacijski procesi odvijali su se na dva načina: usmenim i pismenim načinom. Pismena komunikacija je bila zastupljenija više od usmene komunikacije. Turski jezik i arapsko pismo su polako preuzeli glavno mjesto u javnom državnom komuniciranju. Bosansko društvo je stoga moralo dobro poznavati arapsko pismo i turski jezik. Nakon osvajanja Bosne počele su se osnivati škole gdje se mlado stanovništvo opismenjivalo. Došlo je do osnivanja mekteba, medresa, osnovnih i srednjih vjerskih škola. U narodu su kao prenosioci nekih bitnih vijesti i informacija bili zaduženi tatari tj. prvi poštarima. Vijesti lokalnog karaktera prenosili su turnadžije a 1973.god. osnovana je tzv. Francuska pošta kao prva na našim prostorima. Sultan je angažovao 100 tatara koji su imali zadatak da svake dvije sedmice informišu javnost te prenose vijesti. 1813.god. Sarajevska pošta dobiva žig na kojem je pisalo “Bosna sarai”. Posebnu ulogu imao je džemat u kojem su se riješavali problemi bitni za društvo i zajednicu. Pored usmene i pismene komunikacije bila je komunikacija licem u lice gdje je glavni mediji bilo pozorište. Bilo je različitih javnih komunikacijskih sadržaja, presuda kadije, pojave bolesti, najava rata i povećanja cijena.

2. TEORIJSKO-METODOLOŠKI DIO

2.1. Problem istraživanja

Osnovni problem istraživanja jeste javni komunikacijski diskurs u Bosni i Hercegovini za vrijeme vladavine Osmanskog carstva (1463-1683 god.). U radu ću istražiti javnu komunikaciju, te kako je ona doprinijela uočavanju i rješavanju problema koja su bila od općeg društvenog

značaja. Osmansko carstvo je bilo demokratski uređeno i u skladu s tim svi građani su imali zakonom propisano pravo slobodnog mišljenja.

2.2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja jeste utjecaj osmanske vladavine na javni komunikacijski diskurs. Zauzimanjem Bosne i Hercegovine od strane Osmanske carevine došao je i novi jezik, kultura, običaji i tradicija kao elementi koji su doprinijeli razumjevanju i kreiranju javnog diskursa. Što se tiče jezika tu je dominirao turski jezik. To je bio jezik upravnih struktura na svim nivoima. Obrazovanje se velikim dijelom odvijalo na turskom jeziku, uz arapski, koji je u određenoj mjeri morao savladati svako ko se namjeravao uključiti u klasu znalaca. U diskursu nauke i diskursu religije, koji su u prvom redu prenosili spoznaju o svijetu, koristili su se arapski, perzijski i turski jezik.

U okviru određenog predmeta istraživanja potrebno je objasniti tipski model istraživanja, koji se sastoji od nekoliko činilaca: uslovi, subjekti, interesi i motivi, aktivnosti, metode i efekti.

Uslovi: Glavni uslov jeste renesansa u kulturi, običajima, tradiciji, jeziku na prostoru Bosne i Hercegovine od strane Osmanskog carstva.

Subjekti: Subjekti ovog rada su historijski članci koji govore o javnoj komunikaciji u Bosni i Hercegovini u vrijeme Osmanskog carstva.

Motivi i interesi: Stanovništvo je razvijalo svoj javni diskurs u skladu s promjenama i potrebama budući da je i dalje bilo potrebno razgovarati o stvarima bitnim za državu i društvo, dok je interes Osmanskog carstva bio da svojim kulturološkim elementima i vlašću utječe na javni diskurs.

Aktivnost: U Bosni i Hercegovini nema mnogo djela koja govore o samoj komunikaciji u BiH za vrijeme Osmanskog carstva.

Metode: U ovo vrijeme vladavine Osmanskog carstva u Bosni i Hercegovini, nije postojalo mnogo štampanih publikacije.

2.3. Kategorijalno- pojmovni sistem

Bitno je izdvojiti sljedeće pojmove i njihove definicije: komuniciranje, komunikacija, javno mnijenje, javnost, javno mišljenje, vladavina i diskurs. .

Eliot Freidson kaže da je *masovno komuniciranje* moguće razlikovati od drugih,činjenicom da ono obuhvata komuniciranje sa širokim krugom naroda i obavlja ga jedna osoba ili manji broj ljudi.

Komunikacija je ljudska sposobnost da razmjenjuje znakove i da ih adaptira datim tehničkim uvjetima, a da ih koristi za razumijevanje stvarnosti i koordinaciju djelovanja u određenom društvu.

Komunikacija je dakle, socijalni proces kroz koji dva ili više prostorno povezanih centara aktivnosti jezikom ili drugim simbolima nastoje utjecati na jednu sredinu ili je mijenjati uz pomoć novostečenih informativnih sadržaja. Sintagmu „*javno mnijenje*“ s jasnim političkim konotacijama prvi je upotrijebio predstavnik filozofije prosvjetiteljstva Jean-Jacques Rousseau 1794.godine.

Hegel za javno mnijenje kaže: „Formalno subjektivna sloboda da pojedinci kao takvi imaju i ispoljavaju svoje vlastite sudove, mnijenja i savjete o općim poslovanjima javlja se u zajedništvu, koje se zove javno mnijenje“. Sve do pojave građanskog društva, javnošću je smatran samo manji, privilegirani dio stanovništva, odnosno društvena ili vladajuća elita. Izraz „*javnost*“ nije se općenito odnosio na državu dok se nije razvio u pojmovni entitet koji izražava podršku ili suprostavljanje predstavnicima vlasti.

Javnost označava socijalni milje gdje posreduje privatna i javna sfera u kojima individua (građanin) vrši određeni utjecaj na one koji odlučuju. *Vladavina*,oblik političke zajednice (države) ili poretka koji je određen karakterom i položajem središnjih organa vlasti; period ili karakter (način) vladavine ili vršenja vlasti neke osobe, skupine ili organizacije. Od antičkoga se

razdoblja vladavina razmatra kroz tipologiju vladavinskih oblika koji su često istodobno označavali i tip (oblik) političke zajednice.

Aristotel je u tipologiji vladavinskih oblika razlikovao monarhiju (vlada jedan), aristokraciju (vlada dio) i umjerenu demokraciju ili politeju (vladaju svi) kao krjeposne i pravedne oblike koji se mogu izopačiti u tiraniju, oligarhiju i ohlokraciju. *M. T. Ciceron* preuzeo je tu tipologiju oblika vladavine i smatrao da se vladavina treba temeljiti na mješovitom ustavu u kojem tri strane konstituiraju političku zajednicu na temelju različitosti u dostojnosti između mnoštva (puk), najboljih (aristokracija) i iznimnih (kraljevstvo).

Diskurs više nego skup tekstova ili znakova, diskurs zapravo čini skup praksi (govornih ali i svih drugih) koje sistematski oblikuju ono o čemu govore. Ideje, mišljenja, koncepti, način razmišljanja i ponašanja oblikovani u određenom kontekstu čine jednu diskurzivnu strukturu koja kao efekt stvara određenu realnost.

2.4. Ciljevi istraživanja

2.4.1. Naučni cilj

Naučni cilj rada jeste istražiti kako se manifestuje upotreba javnog mišljenja i javne komunikacije te ispitati karakteristike te pojave i posljedice toga. Prikazaće se kakav je to bio javni diskurs, šta je sve utjecalo na njega da bude takav, te će se to moći koristiti u školama, podučavanju i daljem istraživanju.

2.4.2. Naučna deskripcija

Naučna deskripcija predstavlja najniži cilj u okviru naučnih ciljeva, i služi kao uvod u problematiku pomenute teme. Ona obuhvata komunikacijski diskurs.

2.4.3. Naučna eksplikacija

Bošnjaci u Osmanskom carstvu su bili u dobrom položaju. Većina bosanskog stanovništva pripadala je vojnom staležu. Mnogi turski pisci govore sve najbolje o Bošnjacima. Bošnjaci su bili poznati po svojoj blagosti, znanju, vjernosti, povjerljivosti. Neki od njih su bili veziri, namjesnici, guverneri zatim vjerski i znanstveni stručnjaci.

2.4.4. Društveni cilj

Društveni cilj rada je ukazivanje na važnost ispravne javne komunikacije kad su u pitanju problemi od opće društvene važnosti i podizanje društvene svijesti o ovom fenomenu.

3.1. Hipoteze i indikatori

3.1.1. Generalna/općahipoteza

Dolaskom Osmanskog carstva na prostore Bosne i Hercegovine došlo je do promjene oblika javnog komunikacijskog diskursa u Bosni i Hercegovini.

3.1.2. Posebne hipoteze

1. Osmansko carstvo donijelo je na prostore Bosne i Hercegovine veliku promjenu u kulturi, običajima, tradiciji i jeziku.
2. Zahvaljujući sredstvima javne komunikacije svi stanovnici Osmanskog carstva su bili informisani te zahvaljući tome mogli su i prepoznati ključna pitanja i učestvovati u rješenjima.

3. Javna komunikacija drži ljude aktivnim i glavna karakteristika javne komunikacije je kontinuirano i aktivno učešće pripadnika društva.
4. Osmansko carstvo je bilo demokratski uređeno, svi su imali pravo da iskažu svoje mišljenje.
5. Za vrijeme Osmanskog carstva u Bosni i Hercegovini je bilo vrlo malo publikacija.
6. Javnost je imala pravo na „glas“ u svakom pogledu.

3.1.3. Indikatori

Usmeni i pismeni iskazi stručnjaka iz različitih oblasti, novinski članci, online mediji, komentari i osvrti.

4.1. Metode istraživanja

Metode kojima ću se koristiti za potrebe istraživanja teme ovog magistarskog rada su analiza sadržaja i metoda ispitivanja.

Analiza sadržaja - ova metoda će biti korištena prilikom analiziranja različitih historijskih sadržaja i članaka koji govore o periodu Osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini.

Metoda ispitivanja (tehnika intervjuisanja) biće korištena za razgovor sa kompetentnim osobama. Intervju predstavlja govornu ili pisanu komunikaciju između dvije ili više osoba s ciljem prikupljanja informacija o mišljenjima, činjenicama, stavovima sagovornika o nekoj društvenoj pojavi. S obzirom na to šta je cilj intervjuja možemo razlikovati: novinski intervju, radio-televizijski intervju, istraživačko-informacioni intervju pomoću kojeg se nastoje verifikovati hipoteze u nekom konkretnom istraživanju.

5.1. Naučna i društvena opravdanost

Bosna i Hercegovina je bila pod vladavinom Osmanskog carstva od 1463. do 1878.godine. Kao zemlja koja je bila u sastavu Osmanskog carstva Bosna je duže od četiri vijeka bila dio kulture koju je obilježila upotreba turskog jezika. Pa iako turski nikada nije zaživio kao jezik svakodnevne komunikacije njegov utjecaj na bosanski jezik je veliki, što je prirodno i sasvim razumljivo, jer susret različitih leksičkih diskursa uvijek proizvede jedno organsko sažimanje.

Centralni organi vlasti u Osmanskom carstvu bio je sultan, kao car i poglavar države, i carski divan kao izvršni organ, odnosno dvorski aparat ili vlada. Osmanskom državnom organizacijom dominirala je jaka centralna vlast koja je bila oličena u sultanu. Neograničena vlast sultana u prvom redu je bila uslovljena osobenim oblikom svojine na zemlju. Sultan je praktično smatran vlasnikom cjelokupne državne teritorije kojom je po svojoj volji disponirao. Osvajanjem Sjeverne Afrike, odnosno Egipta, sultan Selim I je 1517.god. preuzeo titulu i dužnost halife, tj vjerskog poglavara svih muslimana. U ostvarivanju svoje vlasti se služio centraliziranim i razgranatim državnim aparatom. Na čelu carskog divana, odnosno vlade stajao je veliki vezir.¹

Osnov pravnog poretka u Osmanskom carstvu kao islamskoj državi činilo je muslimansko pravo, općenito poznato kao šerijat ili šerijatsko pravo. Kao sistem normi šerijatsko pravo je, slično rimskom pravu, rezultat pravne nauke, zvane fikh. Vremenom se u Osmanskom carstvu javljao sve veći rascjep između teorijskog sistema, šerijatskog prava i normativnih potreba države. Taj je jaz premoštavan zakonodavnom aktivnošću sultana koji su izdavali svoje zakone i zakonike zvani kanuni ili kanunanme. To se pravo, za razliku od šerijatskog kao vjerskog prava, nazivalo državnim ili kanunskim pravom. Pored kanuna sultani su obavljali svoje pojedinačne odluke i u posebnim naredbama, zvanim fermani, a kasnije u svečanim poveljama zvanim hatišerifi. Pored šerijatskog i državnog ili kanunskog prava, u Osmanskom carstvu je u stalnoj upotrebi bilo i milletsko pravo koje je imalo svoje posebne izvore. U osmanskoj Bosni je tako bilo primjenjivano kanonsko pravo rimokatoličke crkve, srpsko-pravoslavno crkveno pravo i običajno pravo Jevreja.²

¹ Imamović, Mustafa; Osnove upravno-političkog razvitka i državnopravnog položaja BiH, Sarajevo, 2006 god. str. 51

² Imamović, Mustafa; Uvod u historiju i izvore bosanskog prava, Sarajevo, 2006 god. str.45

6.1. Vremensko i prostorno određenje predmeta

Istraživanje će se vršiti u periodu od novembra 2019.god do juna 2019.god. a izvori koji će se koristiti biće iz perioda vladavine Osmanskog carstva u Bosni i Hercegovini.

3. KOMUNIKACIJA

3.1. Nastanak komunikacijske nauke

Komunikologija je veoma mlada nauka. Razvila se prije svega u okviru sociologije, politologije, lingvistike i pravnih nauka. Komuniciranje dolazi od latinske riječi *communicare* što znači razgovorati, dogovarati se. U procesu komuniciranja uloga onog ko šalje informaciju tj.komunikatora i recipijenta tj.onog ko prima informacije je veoma bitna. Komuniciranje je dvosmjernan proces jer u njemu dobivamo povratnu informaciju tzv.feedback od publike dok je proces informisanja jednosmjernan jer samo šaljemo informaciju javnosti a nemamo feedback. Odnos između recipijenta i komunikatora determinira samu komunikaciju. Od samog nastanka civilizacija, ljudi su počeli komunicirati; pećinskim crtežom, znakovima, kasnije pismom.³

Postoje dvije vrste komuniciranja: materijalno i duhovno.

Materijalno komuniciranje se odnosi na saobraćaj, promet i sl. Duhovno komuniciranje podrazumjeva upotrebu znakova. Oni mogu imati informativnu, edukativnu, rekreativnu ili propagandnu funkciju. Socijalni odnos komuniciranja prvi je uočio s početka prošlog stoljeća Charles H. Calley (1909) koji je rekao da je sa komuniciranjem otpočeo mehanizam koji

³ Prvi koji su počeli komunicirati pomoću pisanih znakova jesu Sumeri, zatim kasnije Egipćani su imali piktografsko pismo, poznatije pod nazivom hijeroglifi. Zatim slijedi klinasto pismo. Godine 3000.prije nove ere javlja se fonetsko pismo, fonem-glas.

ljudskim odnosima omogućava mehanizam da se razviju duhovni simboli koji će vremenom prevazići prostor. Sam izraz lica, kretanja, glas, riječi, pismo, štampa, telegraf i telefon, i šta još ne, oblici su kojim osvajamo prostor i vrijeme.⁴

Komunikologija je sedamdesetih godina prošlog vijeka postala nauka koja je ušla kao predmet proučavanja na svim evropskim univerzitetima. Najveći teoretičari komunikacijskih nauka pojavljuju se u Njemačkoj, ali najveći utjecaj i doprinos razvoju komunikacijske nauke su dali američki teoretičari. Posmatrano historijski, razvoj medija možemo gledati kroz četiri faze:

1. primarni mediji, 2. štamparska presa, 3. elektronski mediji, 4. digitalni mediji

Primarni mediji tj. ljudski mediji; komuniciranje je počelo od civilizacija na zemlji. Oduvijek je čovjek imao potrebu za komuniciranjem. Komuniciranjem čovjek izražava svoje misli, osjećaje, želje i potrebe. Prvi načini komuniciranja su pećinski crteži, geste, ples, rituali, sve do današnjeg načina komuniciranja.

Štamparska presa i pisaća mašina; Godine 1453. desio se veliki preokret u komuniciranju. Johannes Gutenberg je izmislio štamparsku presu. Također u ovoj fazi je pronađeno i pismo. Štamparski stroj donio je veliku revoluciju koja se pokazala veoma uspješnom i danas počevši od štampe do knjiga, plakata, pisama, časopisa i drugog.

Elektronski mediji; u ovoj fazi dolazi do razvoja fotografija, radija, kasete, televizije, faxesa. Pojava svega nabrojanog predstavlja nešto bez čega se danas savremeno društvo ne može zamisliti.

Digitalni mediji; ova faza obilježila je "dolazak" kompjutera, e-maila, Word Wide Weba i interneta. Prethodne faze dakle govore o historijskom nastanku medija. Na komunikaciju vrši utjecaj sredine i kultura u kojoj čovjek živi.

⁴ Kečo-Isaković, Izazovi mass-medija, Sarajevo 2006.god., str.14

3.2. Definicije komunikacije

Najjednostavnije bismo mogli definisati komunikaciju kao razgovor tj. dijalog između dvije ili više osoba. Uspješnom komunikacijom dobivamo povjerenje druge strane. Uvijek komuniciramo. Verbalno ili neverbalno. Svijesno ili nesvijesno. U nastavku ću navesti nekoliko definicija komuniciranja koji su dali najutjecajniji komunikolozi.

Eliot Freidson masovno komuniciranje definiše na sljedeći način: “Masovno komuniciranje moguće je razlikovati od drugih, činjenicom da ono obuhvata komuniciranje sa širokim krugom naroda i obavlja ga jedna osoba ili manji broj ljudi. Naravno, to se obavlja uvijek uz pomoć tehničkog porednika i okuplja sve ljude kojiima je isti cilj, koji čini profil naroda kojemu se obraća.”

Prema Denisu McQuailu masovno komuniciranje podrazumjeva normalno kompleksne formalne organizacije za svoje djelovanje. Masovno komuniciranje odnosi se na masovnu publiku. Masovne komunikacije su javne. Sadržaj je svakom dostupan i informativan. Publika masovnog komuniciranja je heterogena. Uz masovne komunikacije može se ostvariti kontakt sa istovremeno velikim brojem ljudi udaljenim od izvora i međusobno udaljenim. Kod masovnog komuniciranja odnos između komunikatora i publike je personalan, publika često ne vidi osobu koja joj često upućuje poruku, mada je javna uloga komunikatora poznata. Publika masovnih medija pokazuje sepcifičan kolektivitet al i različita karakteristična obilježja.

Dok je Franc Vreg masovno komuniciranje definisao na sljedeći način: “Masovno komuniciranje je organizirano i institucionalizirano komuniciranje s komunikacijskim organzacijama i uz pomoć savremenih tehničkih uređaja. Komunkacijska organizacija udružuje veliki broj novinara i uključuje široku podjelu rada, tako da pojedini izvještač nije individualni publicist, nego karika u kompleksnoj organizaciji. Njegov publicistički proizvod je udio u industrijskom procesu

obrade informacija. Publicističko stvaralačko djelovanje je mnogo stupnjeva udaljeno i odvojeno od krajnjeg proizvoda masovne komunikacije.”

Jedna ista informacija može biti različita u različitim društvenim slojevima, kulturama, historijskim okolnostima. Osnovne tendencije danas u razvoju informacija jesu da se informacije prezentiraju tako da je osnovni kod shvaćen na isti način. Ali, to je gotovo nemoguće. Svako društvo u cjelini, sasvim pod društvima, ima različit i uklon prema komunikaciji i različito se razumije ista komunikacija u različitim društvima. Tu veliku ulogu igraju različiti kodovi. Osnovni model komunikacije nalazimo još kod *Aristotela*. On je u čuvenom djelu “Retorika”, govoreći o načinima komuniciranja, rekao da za svaku komunikaciju moramo imati: govornika, govor i slušaoca.

Postoji vrlo jednostavna shema komuniciranja koji mnogi komunikolozi dopunjavaju sa manjim izmjenama ali na istu temu. Shema se može izvesti iz svake teorije komuniciranja. Pa tako, u toj shemi komuniciranja razlikujemo: 1. pošiljaoca poruke (komunikatora), pretežno bude osoba ili institucija, 2. kod - skup znakova, 3. mediji- komunikaciono sredstvo, 4. primalac, slušalac, recipijent, 5. enkodiranje, prijenos znaka i dekodiranje.⁵

Pojedini teoretičari smatraju da informaciju kreira pojedinac a neki smatraju da to čini institucija. Još je 1948.god. Harold Laswell postavio tzv.double W koji treba svaki komunikator da odgovori recipijentima kako bi bio siguran da će biti potpuno i pravilno informisani. Ta pitanja su sljedeća: 1. Who-Ko (komunikator), 2. What-Šta (poruka), 3. In with channel-Kojim kanalom (sredstvo), 4. Whom-Kome, 5. What effect-Sa kakvim efektom (utjecaj).⁶

⁵ Kečo-Isaković, Izazovi mass medija, Sarajevo 2002. god., str. 28

⁶ Ibidem, str.29

Neki teoretičari su oduzimali i davali neke svoje elemente poput pitanja “zašto” i “koji su izvori” ali suština je i dalje ostala ista. U svome dijelu “Retorika” , Aristotel je analizirajući nastup teoretičara rekao da vještina komuniciranja se sastoji u: dobrom govorniku, dobroj poruci i slušaocima koje mora savladati svaki govornik.⁷

Kako je moguća komunikacija?

Metodički moramo pretpostaviti da se komunikacije pojavljuju na svim nivoima i različitim aspektima ljudskog života. Da bismo razumjeli komunikacijske procese moramo znati da postoji pet osnovnih aspekata kroz koji se komunikacijski fenomen izražava: profanitet, univerzalnost, protok informacija , relativnost i nepromjenljivost.

1. Profanitet komunikacije označava činjenica da je svaki komunikacijski proces jedan sasvim običan, banalan akt razmjene informacija sa okolinom. Komunikacija je veoma jednostavna razmjena informacije, ali i iz jednostavnosti proizlaze i problemi.
2. Univerzalnost komunikacije jeste činjenica da su sve komunikacije smještene u oblast ljudskih komunikacija koje nastoje promjeniti okolinu. Kolike će promjene biti zavisi od kompetencije onih koji komuniciraju.
3. Protok informacija se omogućava tehničkim sredstvima i ovisi od stepena razvoja tehničkih sredstava kako će komuniciranje biti preneseno i razumljivo. Veći tehnički stepen razvijenosti medija u određenim društvima doprinosi protoku informacija. Protok informacija u industrijski razvijenim društvima je veći i predstavlja osnovnu komponentu funkcioniranja društva.
4. Relativitet u procesu razmjene informacija predstavlja dinamiku razmjene informacija koja je veća u tehnički razvijenijim društvima.

⁷ Ibidem, str.27

5. Ukoliko informacija izdrži probu vremena i ostane nepromijenjena, znači da je istinita i kvalitetna.⁸

Komunikacijski procesi u društvu nisu pravolinijski i nekonfliktni, oni su najčešće protivriješni i razvijaju se kroz devijantne tokove. Oni po pravilu, tendiraju ka stabilizaciji postojećeg ili ka njegovom narušavanju. Komunikacijski procesi odvijaju se na više nivoa:

1. intrapersonalnom 2. interpersonalnom 3. organizacionom 4.kategorijalnom i 5.masovnom

Za intarpersonalni nivo komuniciranja kaže se da u njemu čovjek živi najveći dio svog života. Mnogi savremeni komunikolozi ovaj komunikacijski nivo ne priznaju kao oblik komuniciranja.⁹

Najznačajniji nivo jeste interpersonalni. To je nivo koji označava komunikaciju licem u lice. Komunikator i publika se neposredno vide i čuju.

4. KOMUNICIRANJE U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME OSMANSKE VLADAVINE

4.1. Pisma i jezici

U vrijeme kada je Bosna i Hercegovina bila pod osmanskom vlašću, pisma koja se tad koriste su bosančica, ćirilica i latinica te raši (jevrejsko pismo). Akulturacijski šok u sferi pisma , u sferi ortografije i aliteracije pretrpjela su područja na kojima su se smjenjivale različite kulture (civilizacije) . U tom smislu, u vrijeme kada su u Bosnu i Hercegovinu došli osmanski civilizacijsko – kulturni obrasci koji pišu arapskim alfabetom, bosansko stanovništvo savladava arapski alfabet , tu zanimljivu fonetsku ortografiju, fonetičko pismo kojem se je upravo po logici fonetičnosti mogao pisati bosanski govorni jezik kao slavenski, bez većih problema, uz stanovite prilagodbe. Obje su se prije svega odnosile na prilagodbu pisanja izrazitih slavenskih glasova u

⁸Kečo-Isaković, Emina: Izazovi mass medija, Sarajevo 2006 god. str13-18

⁹Nuhić, Muhamed; Komuniciranje od pećinskog crteža do interneta, Sarajevo 2000 god. str.259

bosanskom jeziku: poput glasova č, ć, ž dok su se lj i nj mogli pisati u spajanju njihovih sastavnica: l+j, ili n+j.¹⁰

Bošnjaci su arapsko pismo prihvatili i prvenstveno radi učenja Kur'ana ali i za ostale potrebe. Arapsko pismo se vremenom počelo koristiti i u međusobnom komuniciranju.

Arapsko pismo vremenom preuzima primat u zvaničnom, državnom komuniciranju. Pored arapskog pisma dugo u Bosni, ostaju u upotrebi bosanski jezik i „bosančica“ odnosno grčki alfabet prilagođen bosanskom izgovoru. Bosančicu koristi sve do 18.vijek a bosanski begovat koji vuče korijen od islamiziranih pripadnika Crkve bosanske, pa se bosančica ponegdje nazivala begovskom ćirilicom. U raznim arhivima, posebnom Dubrovačkom arhivu sačuvano je nekoliko stotina dokumenata pisanih bosančicom.¹¹

Jedan od tih dokumenata je i pismo Hasan-paše Hercegovačkog koji je pisao Dubrovačkoj republici, 1573.god.

Imamo veoma vrijednih primjera upotrebe bosančice kao što su pismo sultana Bajazita knezu i dubrovačkoj vlasteli, zatim i pismo Mehmed paše kojim 1463.godine javlja da je osvojeno Jajce, pismo Gazi Husrev-bega iz 1531.god.

Danas, u Franjevačkom samostanu Duha svetoga u Fojnici čuvaju se zbirke osmanske građe. To su dokumenti koji govore o ranom dobu osmanske historije, o franjevcima u Osmanskom carstvu i koji govore o položaju kršćana u Osmanskom carstvu. Zbirka sadrži 3.000 dokumenata.

Također, čitaoci u zbirkama mogu naći i zapovjesti, povelje, naredbe sultana zatim sudsko-administrativna akta sudija. Pored toga, u njima se nalaze i spisi o ponašanju, načinu života i drugo.

Vojislav Bogićević u svom djelu: „Pismenost u Bosni i Hercegovini“, piše: „Poslije pada Bosne pod tursku vlast, ćirilica je među stanovništvom Bosne i Hercegovine, kao pismo svakidašnjih potreba, produžila svoj život. Ćirilicom (brzopisnom) se služe ne samo privrednici nego i islamizirani bosanski feudanci, služe se i pravoslavna crkva u svom poslovnom opštinskom životu, pa čak i muslimansko stanovništvo u vjerske svrhe. Brzopisnom ćirilicom se služe i

¹⁰ Fejzić-Čengić, Fahira: Medijska kultura u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2009.godine, str.69

¹¹ Nuhić, Muhamed; Komuniciranje od pećinskog crteža do interneta, Sarajevo 2000.god. str.64

bosanski Hrvati-katolici, a ona će postati i pismo njihove vjerske popularne književnosti. Ćirilica se nalazi i na nadgrobnim spomenicima islamiziranih hrišćana....“¹²

U periodu Osmanskog carstva razvila se i književnost na orijentalnim jezicima. A posebno među njima bila je isticana alhamijado književnost. Alhamijado književnost podrazumjeva djela koja su napisana na bosanskom jeziku ali arapskim pismom. Sama riječ alhamijado znači stran, tuđi. Godine 1588/1589., Mehmed Erdeljac napisao je ljubavnu pjesmu „Hrvat turkisi“, koja je najstarija pjesma napisana na narodnom jeziku. Fikhul-ibadat je bilo posljednje alhamijado dijelo čiji je autor Mehmed Seid Serdarević. To je bilo dijelo o šerijatskopравnim propisima. Muhamed Hevaji Uskufi je bio jedan od alhamijado pisaca koji je sastavio hrvatski ili srpsko-turski riječnik u stihovima koji su jedan od najstarijih riječnika od svih južnoslavenskih jezika. Riječnik je poznat pod nazivom Potur- Šahidi.

Alhamijado književnost sastoji se pretežno od svakojake poezije pisane arapskim klasičnim metrima: vjerske poezije, pjesama na moralne i društvene teme, pa i nekih erotskih ljubavnih stihova. Među pjesnicima bilo je poglavara derviških redova, vojnika i žena. Uz kreiranje pisanih dijela, muslimani su igrali i važnu ulogu u stvaranju i prenošenju bogate narodne poezije u Bosni: balada i tužaljki kao npr: Hasanaginica, epskih pjesama i posebnog žanra ljubavnih pjesama, podjednako omiljenih i među muslimanima i među kiršćanima, poznatih sevdalinki.¹³

Hasanaginica je bošnjačka usmena balada. Nastala je u 16.stoljeću, u jednoj bošnjačkoj porodici, prepričavala se s koljena na koljeno. Hasanaginica se i danas izučava u udžbenicima u Bosni i Hercegovini.

Alhamijado pisci nisu posvećivali naročitu pažnju ljubavnim temama. Od posebnog su značaja i vrijednosti djela bosanskohercegovačkih alhamijado stvaralaca koja govore o društveno-političkim prilikama u Bosni za vrijeme osmanske uprave. Najznačajnije djelo takve tematike je tužaljka zbog nepravde, A. S. Ilahmije, „Čudan zeman nastade“. O teškoj situaciji pisali su i drugi autori poput Kajimije, Uskufija, Firakija. Za razliku od poezije koja je obilovala različitim temama, prozna djela su imala isključivo odgojni karakter i pisana su na temu vjerskih propisa.

¹² Ibidem, str.63

¹³ Malcolm, Noel: Bosna kratka povijest, Sarajevo 2011 god.str. 199-200

Osnovni cilj ovih djela bilo je vjersko podučavanje i slanje moralno-duhovnih poruka čitaocima.¹⁴

Za vrijeme osmanlijske vladavine, begovi u Bosni i dalje su pisali bosanskom varijantom ćirilice, bosančicom, a tri stoljeća služili su se njome i franjevci, u štampanim dijelima i rukopisima. Pravoslavni svećenici čitali su u 17. i 18. stoljeću također djela štampana na ćirilici. Ali bilo je i prirodno da muslimani počnu pisati arapskim pismom, jer je tim pismom pisana sva arapska, turska i perzijska književnost, a arapsko pismo se učilo u svim mektebima.¹⁵

Konačnim padom Srednjovjekovne bosanske države pod Osmansku vlast 1463.godine značilo je dolazak radikalnih promjena u svim strukturama društva. Osmanska država je osvojivši Srednjovjekovnu bosansku državu sa sobom donijela novi sistem vrijednosti. Kako je Osmansko carstvo bilo šerijatska država, odnosno čitav pravni sistem je opstajao na tri stuba „muslimanskom pravu (šerijatu), zakonima koje donese sultan (kanunima kojima su se u skladu sa šerijatskim pravom uređivala određena pitanja iz oblasti javnog, uglavnom administrativnog prava) i običajnom pravu osvojenih krajeva...“¹⁶ neophodno je bilo privikavati lokalno stanovništvo na nove društveno-političke pojave.

Dolazak nove vlasti značilo je i ulazak u život domaćeg stanovništva i stvari poput novog jezika. U ovom slučaju turskog. Turski jezik je na prostor današnje Bosne i Hercegovine došao s vojskom koja je osvojila taj prostor te administracijom koja je je bila dio državnog aparata. Masovnih migracija stanovništva, tačnije dolazak stanovništva iz Anadolije na prostor Bosne nije zabilježen, jer kako to zapaža prof.dr. Filan „naseljavanje u Bosni Turaka i drugih naroda iz različitih dijelova Osmanskog carstva svodi se gotovo na pojedinačne slučajeve.“¹⁷ Iako se u naučnom diskursu pokušavaju provući teorije koje forsiraju da je do masovnog naseljavanja turskog stanovništva na prostoru Bosne bilo ekspanzijalno, historičar Noel Malcolm ovakve ideje smatra apsolutno neprihvatljivim smatrajući da „iako su Osmanlije naselile neke Turcima srodne narode u drugim dijelovima Balkana, defteri potvrđuju da takva politika nikad nije vođena u

¹⁴ <https://akos.ba/ahamijado-bosnjacka-knjizevnost-pisana-arebicom/>

¹⁵ Malcolm, Noel, Bosna kratka povijest, Sarajevo, 2011.god, str.199-200

¹⁶ Vranješ, Vlaški, „Organizacija i položaj uprave na prostoru Bosne i Hercegovine u periodu vladavine Osmanskog carstva“, Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici, godina 6, broj 12, 2005., str. 95.

¹⁷ Filan Kerima, „O turskom jeziku u Bosni“, Connectum, Sarajevo, 2017., str. 21.

Bosni. Možda su gdje koji površni strani gosti u Bosni u osmanlijsko doba bili zbunjeni činjenicom što su bosanski muslimani sami o sebi govorili da su "Turci", ali to nije značilo da misle da su pravi Turci. Dapače, za otomanske Turke uvijek su upotrebljavali druge izraze: ili Osmanlije ili Turkuse.¹⁸

Međutim prethodno navedeni pojedinačni slučajevi migracije stanovništva u Osmanskom carstvu su bile pravilo, barem što se tiče Bosne, ali generalno gledano masovnije migracije stanovništva i njihov prodor iz Anadolije na prostor istočnog Balkana je bio svakodnevan i to pogotovo u 14. , a nešto jače i u 15. stoljeću kada Turci iz sjeverozapadne Anadolije naseljavaju sjeveroistočnu Bugarsku i Dobrudžu te na taj način i sa takvim društvenim kretanjima na Balkan dolaze varijante turskog jezika koje je govorilo tursko stanovništvo u različitim dijelovima Anadolije.¹⁹

Kao što je prethodno navedeno masovnije migracije stanovništva Anadolije u Bosnu nisu postojale,tako da različite varijante turskog jezika nisu ni bile u upotrebi u Bosni, nego su zaposleni u administraciji odnosno predstavnici države koristili „onu varijantu turskog jezika koja je bila zastupljena u institucijama obrazovanja kroz koje su prolazili do državne službe.“²⁰

Upotrebu turskog jezika u Bosni za vrijeme Osmanske vladavine možemo sagledavati i tretirati sa nekoliko aspekata:

- turski kao jezik države;
- turski u obrazovanju;
- turski u vjerskom životu;
- turski u poetskom diskursu;
- razgovori na druženjima;
- turski na pazaru, dućanu;
- turski u široj društvenoj zajednici;
- turski u štampi.

¹⁸ Noel Malcolm, „Povijest Bosne“, <http://www.camo.ch/povijestbih06.htm> učitano 01.06.2019.

¹⁹ O ovome vidi više Filan Kerima, „O turskom jeziku u Bosni“, Connectum, Sarajevo, str.20.-21.

²⁰ Ibidem str.21.

Cjelokupan državni aparat Osmanskog carstva, gledajući sve nivoe vlasti, bilo da je komunikacija bila pismena bilo da je bila usmena, odvijala se isključivo na turskom jeziku. Međutim, izuzetak od gore navedenog pravila bi bio u slučaju vođenja vanjske politike gdje su predstavnici Osmanske vlasti svoju komunikaciju sa drugima tj. u političkom diskursu vodili na latinskom, slavenskom ili grčkom jeziku (npr. s Pravoslavnom patrijaršijom). Pismena komunikacija između vlasti i lokalnog stanovništva je bila strogo formalizirana zbog prirode samog međusobnog odnosa vlast-narod. Navedeno je predstavljalo problem što lokalno stanovništvo u početku nije razumijevalo jezik vlasti, no vremenom taj jaz se smanjuje. Strogi formalizam, jezik i stil polako slabe te „govor vlasti“ počinje biti pristupačniji narodu tako da imamo primjer sultan Fatihove kanunname koja je bila sačinjena na turskom jeziku, ali koja je narodnom govoru bila bliža nego što je to bio slučaj sa drugim dokumentima. Iste karakteriziraju kraće i narodnom jeziku pristupačnije rečenice.²¹

Način na koji je lokalno stanovništvo učilo turski jezik je bio i taj kada se spremalo u vojne pohode. Naime, sultanovi fermani su se čitali vojnicima, zatim komunikacija bosanskih vojnika sa turskim vojnicima u vojnim pohodima se vodila na turskom jeziku, te iz toga proizilazi zapažanje da „je turski jezik bio dominantan jezik komunikacije u vojsci, a svakako se sposobnost komuniciranja na turskom očekivala od vojnih dužnosnika, uključujući i one najnižeg ranga.“²²

Bošnjaci su imali veoma veliku ulogu i dobivali su velike pozicije u tadašnjoj osmanskoj vojsci. Jedan od njih je bio Jakub-paša koji je 1493.godine predvodio osmanslijsku vojsku u Krbavskoj bici.

Kada je u pitanju turski jezik u obrazovanju možemo uočiti njegovu duboku simbiozu sa jezikom vjerskog i naučnog diskursa. Kako je Osmansko carstvo bilo šerijatska država obrazovne institucije su temelj prenošenja znanja na učenike i studente izvodile iz islamskih nauka, a kako se „ispravno poimanje vjere i stvaranja“²³ moglo postići preko arapskog jezika neophodno je bilo ljude poučiti ili arapskom jeziku ili je bilo potrebno prevoditi sa arapskog na turski jezik. „U

²¹ Vidi više Filan Kerima, „O turskom jeziku u Bosni“, Connectum, Sarajevo, 2017., str.23.

²² Ibidem str.25.

²³ Ibidem str. 27.

osmanskim školama svi su trebali ovladati arapskim kao jezikom vjere i nauke te turskim kao jezikom obrazovanja.“²⁴

Što se tiče turskog jezika u vjerskom životu lokalnog stanovništva Bosne, neophodno je istaći da su učeni ljudi, tzv. alimi preko vazova tj. predavanja i propovijedi pokušavali lokalnom stanovništvu približiti i objasniti propise islama. Kako je Objava na arapskom jeziku, a lokalno stanovništvo nije razumijevalo arapski jezik, alimi su svoje propovijedi tj. vazove držali na bosanskom jeziku. No, međutim zabilježeni su i slučajevi gdje su propovijedenici u svojim obraćanjima koristili i turski jezik, što je Mula Mustafa Bašeskija u svojim zapisima opisao.²⁵

Potrebno je istaći da je turski jezik u poetskom diskursu kao obliku javne komunikacije, „ imao naglašenu ulogu u formiranju društvene zajednice i njenih spoznaja“²⁶ No, u poetskom diskursu nije samo bio zastupljen turski jezik, nego i arapski, a najviše perzijski. Također, turski jezik u poetskom diskursu je bio sličan onome u vjerskom, naučnom ili obrazovnom, no distinkcija između njih ogledala se u tome da je jezik u vjerskom i naučnom diskursu bio strogo formalistički.

Turski jezik lokalno stanovništvo koristilo je i u razgovorima na raznim druženjima, bila ona otvorenog tipa ili zatvorenog tipa (tzv. sohbet-halve ili razgovori uz halvu). Na takvim druženjima obično bi najobrazovaniji prisutnima čitao i tumačio neku knjigu, koja je bila na turskom jeziku, no postojale su i one koje su prevedene na bosanski, ali u tom smislu radi se o malom broju slučajeva.

Također, ističe se da se turski jezik u dobroj mjeri koristio na pazarima i u dućanima, gdje su lokalni trgovci i zanatlije poznavale isti i to iz razloga što je veliki broj putnika namjernika svraćalo u bosanske gradove, ali i zato što su trgovci i zanatlije „dosta vremena provodili izvan rodnog kraja, trgujući po drugim dijelovima države i govoreći turski.“²⁷

Kako je prva štamparija otvorena u Bosni sredinom 19. stoljeća, samim time kao logičan slijed događaja pokrenute su i prve novine²⁸. Prve novine koje su počele izlaziti u Sarajevu jesu novine

²⁴ Ibidem str. 27.

²⁵ Detaljnije o ovome vidi Filan Kerima, „O turskom jeziku u Bosni“, Connectum Sarajevo, 2017., str. 30. i 31.

²⁶ Ibidem str. 35.

²⁷ Ibidem str. 42.

²⁸ O novinama u Bosni i Hercegovini za vrijeme Osmanske vladavine detaljnije pod posebnim naslovom

„Bosna“ i to 1866.godine. Navedeni list je izlazio jednom sedmično, a zanimljivo je da je izlazio na četiri stranice od kojih su dvije bile na turskom, a dvije na lokalnom bosanskom jeziku. „Bosna“ je državni list informativnog i administrativno-političkog karaktera.“²⁹ Pismo je bilo ćirilica i arapsko pismo. Kako su novine „Bosna“ bile medij u službi države, godine 1868. startaju za izdavanjem i prve privatne novine „Sarajevski cvijetnik“ i ove novine su izlazile jednom sedmično, na četiri strane, baš kao i u „Bosni“ dvije na turskom, a dvije na bosanskom jeziku. Potrebno je samo pomenuti i mostarski list „Neretva“, koji je također bio dvojezičan. Vijesti koje su prenošene u gore navedenim novinama nisu bile puko prevedene sa turskog na bosanski jezik nego je sadržaj vijesti bio adaptiran na dva različita jezika (na turskom i na bosanskome jeziku).

Postavlja se pitanje da li su gore navedene novine opravdale ulogu koju imaju mediji tj. „da budu posrednici koji poruke nastale u raznim domenima javne komunikacije distribuiraju među širokim krugom primalaca“³⁰? Odgovor na ovo pitanje je afirmativan jer njihova uloga je ispunjena jer su bile namjenjene i čitaocima koji koriste bosanski jezik , kao i onima koji koriste turski.

Na kraju kao svojevrsan zaključak ovog dijela rada može se istaći da je turski jezik ostavio neizbrisiv trag na bosanski jezik, da je bio u velikoj upotrebi na različite načine i u različitim diskursima. Također, obogatio je bosanski jezik. Ali nije bio toliko dominantan da bi vremenom kod lokalnog stanovništva istisnuo iz upotrebe bosanski jezik, a razlog tome je svakako i to da masovnih migracija stanovništva iz Anadolije u Bosnu nije bilo kao i to da turski jezik nije silom nametan, već se etablirao u životu lokalnog bosanskohercegovačkog stanovništva tek toliko da bi lokalno stanovništvo moglo komunicirati s vlastima, administracijom i tome slično.

²⁹ Filan Kerima, „O turskom jeziku u Bosni“, Connectum, Sarajevo, 2017., str. 47.

³⁰ Ibidem str.49

4.2. Najznačajni pisci i njihova djela u Bosni i Hercegovini za vrijeme Osmanskog carstva

Naši Bošnjaci, bili su učenjaci i istaknuti intelektualci ne samo na prostoru Bosne i Hercegovine nego i u Osmanskom carstvu. Poznati i kod samog sultana u Osmanskom carstvu bili su Hasan Kafija Pruščak, Muhamed Musić Allamek, Ahmed Sudija Bošnjak, Ali-dedo Bošnjak, Mustafa Ejubović i Mustafa Muslija. Svi oni su također bili autori poznatih dijela. Hasan Kafi Pruščak napisao je 21 dijelo iz raznih oblasti. Njegova dijela su prisutna širom Balkana. Njegovo dijelo koje se smatra i najznačajnijim je „Usul al hikam fi nizam al alem“, „Temelji mudrosti o uređenju svijeta“. Pri pisanju tog dijela, Pruščak je koristio sva tri orijentalna jezika. Upravo je Pruščak predskazao propast Osmanskog carstva jer se elita ponašala suprotno islamskom ponašanju. Jedna od njegovih izreka kaže: „Nema vlasti bez ljudi, ljudi bez materijalnih dobara, materijalnih dobara bez prosperiteta, niti prosperiteta bez pravde i dobre politike“.

Veliki broj njih odlazio je na studije po gradovima Carstva. S druge strane, autori poput Hasana Zijaije Mostarca, Muhameda Hevai Uskufije, šejha Hasana Kaimije, Osmana ef.Šuglije, Ibrahima Opijača, Ahmeda ef. Mostarca, Abdulaha ef .Karabegovića, Mula Mustafe Firakije, Omera Hazima Hume, Sejfulaha Prohe, Abdulaha ef. Riđanovića i drugih, predstavljali su svjetionike nauke i kulture u bosanskim gradovima u kojima su živjeli i radili.³¹

Od osmog vijeka kada su su Arapi počeli koristiti papir pa do početka 20.stoljeća, pojavili su se rukopisi kao najveći baštinici znanja, gdje su autori izlagali svoje ideje, mišljenja i otkrića. Oni su predstavljali veoma važnu ulogu u nasljeđu islamske civilizacije. Rukopisi u Osmanskom carstvu počeli su u prvoj polovini 18.stoljeća. To su bila djela najistaknutijih bošnjačkih intelektualaca kako na prostoru Bosne i Hercegovine tako i na prostoru Osmanskog carstva. Bosanski autori su pisali orijentalnim jezicima: arapskom, turskom i perzijskom. Rukopisi su imali značajnu ulogu u fondu bibiloteka koje su osnivane u 16.stoljeću, pretežno uz džamije i medrese, mektebe i tekije, a u 17.stoljeću u većim gradovima kao posebne biblioteke. Od najpoznatijih bosanskih autora, pored spomenutog Hasana Kafija Pruščaka, svakako, bio je i

³¹ <http://www.arhivsa.ba/wordpress/?tag=bosnjaci&fbclid=IwAR2D2zgZQ8AVBE40Ril6QSM3G4a4TWt-lTrq2rUolaB0oQGeTaQiXYymdY>

Ahmed Sadić. On je bio poznati komentator perzijskih klasika i jedan od najboljih poznavalaca perzijskog jezika i klasične perzijske književnosti ali također i arapskog jezika. Pored Sadića, tu je i mostarski pjesnik Hasan Zijaci Mostarac, potom Alaudin Alidede Bošnjak, autor koji je pisao na arapskom jeziku koji je posebno pisao dijela tasavvufskog sadržaja.

Također, tu su i djela Muhameda Musića Allameka koji je u komentarima, glosama i preradama djela drugih autora pokazao izuzetnu oštroumnost, samostalnost i originalnost u izlaganju vlastitih mišljenja i razumjevanju raznih pitanja u komentiranju Kur'ana, arapske gramatike i retorike te posebno logike, što ga svrstava u red izuzetno značajnih naučnika.³²

Muhamed Hevajja Uskufi, autor je prvog bosansko-turskog riječnika, koji je napisan u stihovima. Zahvaljujući Bošnjaku Muhamedu Hevajji, Bošnjaci mogu slobodno da se ponose svojim bosanskim jezikom, jer je prvi rječnik bosanskog jezika ujedno i jedan od prvih i najstarijih na Balkanskim prostorima. Što se tiče bosanskog jezika, kojemu je Muhamed Hevajja Uskufi udario snažne temelje pisanjem prvog rječnika, zanimljivo je istaknuti mišljenje modernog Britanskog historičara Noel-a Malcom-a na ovu temu, koji kaže: "Kako je bosanski jezik bio treći jezik Otomanske Carevine, nije nikakvo čudo što je i dio Otomanske književnosti napisan na tom jeziku. Jedan bosanski pisac iz 18 stoljeća, ljetopisac Mula Mustafa Šefki Bešeskija (koji je u svom ljetopisu pridodao i zbirku pjesama na bosanskom jeziku), ustvrdio je da je taj jezik mnogo bogatiji od arapskog, zato što ima 45 riječi za glagol ići." Čak je 1601 godine Marvo Orbini zapisao da "od svih naroda koji govore slavenski, Bosanci imaju najgladi i najelegantniji jezik i diče se činjenicom da jedini oni dan-danas paze na čistoću slavenskog jezika. "Rječnik je prvi put još 1868. godine u Lajpcigu uz izvorni tekst i njemački propratni komentar, objavio poznati Nijemac dr. Otto Blau.³³

Autor velike zbirke vazova , čije su teme uglavnom bile vjerskog karaktera promatrane s tasavvufsko-filozofskog aspekta bio je Ahmed Mujezinović Mostarac. Hasan Kaimija iz Sarajeva, autor više zbirke poezije (divana) i pojedinačnih raznovrsnih pjesama na osmanskom turskom jeziku; Hasan Duvnjak, autor više djela na arapskom i osmanskom turskom iz islamskog

³² <https://akos.ba/alhamijado-bosnjacka-knjizevnost-pisana-arebicom/>

³³ <http://literatura.blogger.ba/arhiva/2005/02/11/15426>

vjerovanja i islamske pravne prakse; Osman Šugli Visočanin, jedan od plodnijih bosanskih pisaca na orijentalnim jezicima u drugoj polovini 17. i početkom 18. stoljeća; Mustafa Ejubović – šejh Jujo koji raznovrsnim načinom rada ulazi u red najistaknutijih bošnjačkih autora koji su stvarali na orijentalnim jezicima tokom cijele epohe nastajanja ove vrste naučnog i književnog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini; Ibrahim Opijač koji je nakon smrti učitelja, šejha Juje, zauzeo njegovo mjesto u obrazovanim krugovima Mostara; Ahmed Muhamedov Mostarac, dugogodišnji mostarski muftija i dobar poznavalac islamskog prava, autor zbirke fetvi kojima su se rješavala svakodnevna praktična pitanja muslimana; Mustafa Bošnjak Muhlisi, autor putopisa o njegovom odlasku na hadž 1748. godine, napisanog u stihovima na osmanskome turskom jeziku; Muhamed Čajničanin koji se bavio logikom na arapskom jeziku te Mustafa Firaki, hroničar i pjesnik, Abdulah Karabegović, Omer Hazim Humo, Sejfullah Proho, Mustafa Buturović, Muhamed ef. Ramić, šejh Muhamed Užičanin, Abdullah ef. Riđanović, Jusuf-beg Čengić i Muhamed Arif Kujumdžić Sarajlija-Brkanić.

Divanska književnost u Bosni i Hercegovini u vrijeme Osmanske vladavine je književnost pisana orijentalnim jezicima (arapski, perzijskim i turskim jezikom). U historiji književnosti se navodi da je bilo oko 3000 divanskim pjesama. Smatra se da je bilo četiri stotine pjesnika iz Bosne i Hercegovine, no međutim, danas su poznata imena njih tri stotine.

Pisci iz Bosne činili su deset posto od ukupnog broja osmanskih pisaca. U okvirima Divanske književnosti bošnjački pisci koji su pisali na perzijskom jeziku predstavljaju zaseban fenomen i gotovo u pravilu dolaze iz redova najjemenitnije bosansko-hercegovačke uleme.³⁴

Bošnjački pisci koji su pisali na perzijskom jeziku su: Mahmud-paša Anđelović Adni, Muhamed Arši, Hasan Čelebi Ali Mostari Zijai, Šami Šamullah Mevlana Mustafa Bosnevi, Ahmed Sudi, Nabi Tuzlavi, Derviš-paša Bajazidagić Mostari, Hasan Kafi Tarhan Akhisari, Asefi Hizr Čuš, Husejn Lamekani, Husrev-paša Sokolu, Muhmaed Nergesi, Ahmed Dervišpašić Sabuhi, Abdulah Bošnjak, Tevekkuli-dede, Mehmed-Rešid, Ahmed Talib, Sulejman Mezaki, Zekerija Sukeri, Vusleti Alipašić, Ahmed Jusri, Mehmed Muhtešim Velagić Šabanović, Ahmed Rušdi, Ali Zeki Kimijagar, Mustafa Leduni, Muhlisi Mustafa Bošnjak, Fevzija Mostarac, Ahmed Hatem Kadić

³⁴ Časopis „Znakovi vremena“, Sarajevo, 2010 god., broj 47, str.175

Bjelopoljak, Šehrijar Belgradi, Salih Pervanović, Muhamed Šakir Mudović, Muhamed Teufik Bošnjak, Safvet-beg Bašagić.³⁵

Od svih navedenih autora, zasigurno, najpoznatiji su Fevzija Mostarac i Safvet-beg Bašagić. Njegovo najpoznatije djelo jeste Bulbulistan. On je jedini bošnjački autor čije je cijelo dijelo na perzijskom jeziku sačuvano sve do danas.

Safvet-beg Bašagić je jedan od najistaknutijih bošnjačkih intelektualaca. Poznao je podjednako sva tri orijentalna jezika. Bio je zaljubljenik iranske kulture. Poeziju je počeo pisati još kao učenik sarajevske gimnazije, a na studiju u Beču priredio je za štampu prvu zbirku pjesama (Trofanda iz hercegovačke dubrave), a tada piše i prve naučne radove i prikuplja građu za historiju Bosne. 1. maja 1900. godine pokreće zajedno sa Edhemom Mulabdićem i Osmanom Nuri Hadžićem list Behar.³⁶

Behar je bio časopis za zabavu i edukaciju. Izlazio je dva puta mjesečno. Cilj časopisa bio je podići svijest o kulturi i pismenosti kod Bošnjaka. U njemu su bili objavljivani historijski članci, djela prevedena s orijentalne književnosti i sl.

5. JAVNA KOMUNIKACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME OSMANSKOG CARSTVA

5.1. Razvoj javne komunikacije

Javna komunikacija je oblik komunikacije gdje jedna osoba ima ulogu govornika dok publika tj. recipijenti imaju ulogu slušatelja. Stoga govornik treba da bude dobro pripremljen za svoj govor

³⁵ Ibidem, str.185.

³⁶ <http://www.historija.ba/d/339-roden-safvet-beg-basagic/>

da bi publika mogla razumjeti poruku govora. Jedan od važnijih zahtjeva jeste jezik. Govornik treba da govori jezikom publike, u suprotnom govor neće imati efekta.

U Bosni i Hercegovini javna komunikacija i komuniciranje, kao što sam i ranije navela u radu, odvijalo se na lokalnom i jezikom koji je bio poznat svima.

U najdužoj, i za Bosnu i Hercegovinu najkarakterističnijoj fazi komuniciranja, u usmenoj fazi komuniciranja nastaju specifični kulturalni i komunikacijski temelji koji će ostaviti snažnijeg traga na ukupnu bosanskohercegovačku kulturu. U dominantnoj odrednici postoji kultura tolerancije, prihvatanja različitosti i razumjevanja drugih i drugačijih.³⁷

Kao prvi oblik poštanske djelatnosti na prostoru Bosne i Hercegovine, 1793.god.osnovala se tzv.Francuska pošta. Godine 1860.osnovana je prva telegrafska veza. Jačanju telegrafskih mreža dala je Austrougarska, okupacijom 1878.god.

Prvo zašto se i veže razvoj javne komunikacije u Bosni i Hercegovini u vrijeme Osmanskog carstva jeste Vilajetska štamparija, 1866.godine. i svakako pojava prvog časopisa „Bosanski vijestnik“ te najvećeg novinara i prosvjetitelja Mehmeda Šakira Kurtćehajića o kojem će više detalja biti izneseno u daljem dijelu rada.

5.2. Komunikacija na druženjima i načini komuniciranja

Kao direktni oblik javne usmene komunikacije bili su dersovi u javnim prostorima npr.u džamijama i mektebima, na tim predavanjima pretežno su se odazivale manje grupe ljudi jer je bilo riječ o nekim stručnim temama kao npr. teme iz vjerske tematike. Predavač je tako čitao knjigu iz određene teme i tako rečenicu po rečenicu objašnjavao i tumačio pročitano.

³⁷ Fejzić-Čengić, Fahira; Medijska kultura u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2009 god, str.70

Mula Mustafa Bašeskija je na prvom listu svoje Medžmue zapisao da je 1170.godine po Hidžri, a to je vrijeme od novembra 1756.do novembra.1757., vaiz hafiz Tokatlja redom tumačio to djelo i da je to potrajalo sedam-osam godina. Taj tefsir je na arapskom jeziku. Nadalje Bašeskija je za sebe zapisao da je 1770.posjećivao dersove koje je u Gazi-Husrev begovom mektebu držao Mehmed-efendija Velihodžić.³⁸

Također, običaj je bio da su se ljudi okupljali u svojim kućama, čitajući knjige i razgovarajući. Društvo je pravilo halvu, časteći se pa su se stoga i razgovori nazivali sohbet-halve.

Bašeskija kaže da su se njih 13 prijatelja okupljali jednom sedmično u večernjim satima u kući jednog od njih i da su nakon obavljanja molitve zajednički čitali neku knjigu te ostatak druženja provodili u razgovoru. Čitalo se naglas i prisutni su uz nova znanja bez sumnje usvajali i jezik kojem je ono u knjizi izneseno. Za Bašeskijno društvo ne znamo koje su knjige čitali i kakve su razgovore vodili, ali se može pretpostaviti da su to nekad bili razgovori o onome o čemu se prethodno čitalo.³⁹

Razni tekstovi koji su se čitali i tumačili na druženjima bili su na arapskom, turskom ali i na perzijskom jeziku. Lokalni jezik tada nije bio dovoljno razvijen da bi se na njemu moglo razgovarati o određenim temama. Javna komunikacija je bila na jeziku koji je bio poznat tom nivou obrazovanja.

Možda su rečenice, složene i na vlastitom jeziku, počivale na leksemima iz jezika, na kojem je bio napisan pročitani tekst. Baš bi se tako mogla opisati rečenica u udžbenicima i različitim tekstovima vjeronaučnog karaktera koji su napisani na bosanskom jeziku u 19. ili početkom 20.stoljeća. Ovako glasi početak jedne takve knjige: *Mukaddima i šta je sebeb ovoga kitaba telifu.*

Sual: Šta je sebeb pa danas mnogi mumin svome lijepom imanu vrijednosti ne zna , već mu je lahko iz imana izaći i kufur besjedu progovoriti?

Dževab: Tomu je sebeb zaifluk u imanu jer ko nije u imanu zaif. On bi volio hiljadu puta poginuti nego jednoć iz imana izaći.

³⁸ Filan; Kerima; O turskom jeziku u Bosni, Sarajevo 2017.godine, str. 37

³⁹ Ibidem, str. 38

Sual: Ja šta je sebeb pa danas mnogi Turci jedan drugom kijmeta i vrijednosti ne znaju kao da jedan bez drugog more biti i kao da jedan drugom ne trebaju?

Dževab: I tomu je sebeb zaifluk u imanu jer ko god kakvoj stvari za kijamet zna, odmah njezinoj sahibiji zna, pa to ilm bio, džomerdluk bio, gajret bio, druga kakva dobrota bila. Pa tako isto ko imanu zna za kijame, zna i muminu. Ko ne zna jednom, ne zna ni drugom.

Sual: Ja kao na dunjaluku ima najveći rahatluk i najveći lezzet?

Dževab: Oni koji ima u imanu najveći kuvvet, jer u koga je u imanu veći kuvvet u njega je i veći marifet. A u marifetu je najveći lezzet, jer lezzeti se dijele na dvoje: tijelsni, kao što je u jelu i piću, i ostalim uživancijama; i duševni, ali su i tijelsni ništa spram duševnim. Od sviju duševni lezzeta najveći je onaj lezzet, koji se nalazi u znanju i marifetu. A što je god mutebernija, makbulnija i šerefija stvar; to je u njezinu marifetu veći lezzet. ⁴⁰

U kafani su se ljudi zabavljali na razne načine. Kiraathane su bile mjesta gdje su se uz kafu mogle čitati i knjige. Kulturni život je napredovao i razvijao se pa su se građani masovnije pojavljivali u javnom prostoru.

Hanovi i kafane su veoma značajni za javnu komunikaciju jer su u njima stanovnici raspravljali o temama bitnim za život. Putnici koji su svraćali i odmarali u kafanama, hanovima i dućanima donosili su informacije šireg značaja. Javno mnijenje nije imalo organizovanu strukturu. Bilo je prisutno među stanovnicima ali je na kraju bivalo završavano veoma kobno npr. ubistvima, paljevinama i sl.

Vlastela na dvorovima je komunicirala u vidu razgovora tzv. muhabeta. Komuniciranje muslimana se odvijalo u džematu tj. zajednici. Također kao vid komunikacije među muslimanima bila je zastupljena hutba. Hutba je sedmično predavanje koje se održavalo petkom za vrijeme džume namaza. Sadržaj hutbe bio je pretežno vjerske tematike. Mahala i džemat su činili čaršiju u čijem centru su bilo hamami, hanovi, džamije, kafane i kiraathane.

⁴⁰ Filan; Kerima: O turskom jeziku u Bosni, Sarajevo 2017.god.str.39

Misa je također bila vid komunikacije kod pravoslavaca i katolika, sadržaj mise je bio vjerske tematike i održavala se jednom sedmično.

Prenošenje pismenih poruka bilo je u nadležnosti same države. Najvažnijim putnim komunikacijama (džedama) kretali su se glasnici koji su u narodu poznati po tradicionalnim nazivom tatari. U glasničkoj službi postojala je određena hijerarhija. Glasnici koji su prenosili lokalne vijesti zvali su se turnadžije. Prenosioci vijesti regionalnog karaktera su ferjadžije. Komunikacijske sadržaje od sultana prema provincijskim namjesnicima prenosili su plemići od najvišeg povjerenja, koji su se kretali uz oružanu pratnju. Svuda su dočekivani sa uvažavanjem.⁴¹

Pored pisma postojalo je i komuniciranje koje se oslanjalo na vid i sluh. Pa tako npr. imamo komuniciranje koje se odvijalo pomoću određenih svjetlosnih znakova kao što su dim, ogledala, vatra i sl. Tri vatre su značile poziv u pomoć, dvije vatre opasnost od neprijatelja te jedna vatra označavala je poziv u posjetu.

Za zvučnu komunikaciju koristili su se topovi (haberdari). Kada pukne top značilo je da je na pomolu neki važan događaj. Barjaci (zastave) su bili vizuelna sredstva i kao obavijest za ratni poduhvat.

Direktna odnosno verbalna komunikacija imala je sva obilježja bosanskohercegovačke društvene realnosti. Islamizacijom bosanskohercegovačkog stanovništva stvoren je novi kulturni ambijent koji sadržajno postaju islamske vrijednosti, prije svega religija, novi jezik, običaji te kultura. Dolazi do potrebe za tolerancijom odnosno do prihvatanja različitosti i razumijevanja drugih i drugačijih jer je u većini gradskih centara preovladavalo islamizirano stanovništvo, a samim tim kultura komuniciranja oblikovala se u gradskim centrima odnosno osnovna karakteristika joj je uvažavanje susjeda-komšije.

Postojala je komunikacija“ licem u lice“ , glavni posrednik je bio trg (agora) na kojem je informacije i vijesti prenosio telal. Oni su stanovništvu prenosili informacije za koje je bila zainteresovana vlast. Bile su to vijesti koje su govorile o povećanjima cijena, pojavama bolesti, najavi rata, presudama kadije i drugo.

⁴¹ Tucaković, Šemso; Historija komuniciranja, Sarajevo 2000.godine, str 164

Primjer telala u Sarajevu , prema „Ljetopisu“ Mula Mustafe Bašeskije: U augustu 1773.godine telal je u sarajevskoj čaršiji oglasio zahtjev da sva djeca iz mekteba uče dovu za prestanak kiše koja je prijetila poplavom. Nešto kasnije telal je obavijestio narod na čaršiji da se rodila Hatidža, kćerka sultana Abdul Hamida. Trećeg jula 1788.godine, nakon što je stigao ferjadžija iz Banjaluke sa izvještajem da su Austrijanci zaprijetili tom gradu, telal je oglasio opštu mobilizaciju. Nešto kasnije telal je u Sarajevu oglasio naredbu da se zbog prijetnje gladi, šteti „žito“, da ne prodaju đevreci, boza, simit i ćahije.⁴²

Pjesme Bošnjaka poznate u narodu kao „narodne“ pjesme, sačuvale su uspomenu o tome kakva je bila komunikacija i kakvi su bili mediji u Bosni i Hercegovini za vrijeme Osmanskog carstva.

Evo jedne takve pjesme:

“ Telal više od jutra do mraka

koj' u koga noćas na konaku

nek' ne ide rano sa konaka

utekla je pasina robinja

I odnijela dva tovara blaga

i ukrala sahat iz njedara

i povela ata iz ahara

i povela Muju haznadara

Susrete je pašin kavaz

Što pobježe pašina robinjo

što s' uzela dva tovara blaga

što ukrade sahat iz njedara

što odvede ata iz ahara

⁴² Ibidem, str.166

što povede Muju haznadara
blago nosim da putem ne prosim
sahat nosim da gdje ne zadocnim
ata vodim da pjeske ne hodim
haznadara da ne spavam sama.⁴³

Jedan od primjera kako su namjesnici Bosne komunicirali jeste ajansko vijeće. Pri donošenju važnih odluka bosanski valiija je pozivao ugledne ljude iz cijelog ejaleta. Oni su se zvali ajani. Ajansko vijeće imalo je podršku cijelog ejaleta. Godine 1737. održano je najpoznatije ajansko vijeće kada je pružen otpor austrijskoj vojsci. Epilog je bio pobjeda nad Austrijancima.

Također, ponekad bi domaći uglednici i bez dozvole i znanja osmanskih vlasti preuzimali sudbinu zemlje u svoje ruke i na savjetovanjima donosili sudbonosne odluke. Tako su, naprimjer, bosanski prvaci nezadovoljni odnosom sultana prema Bosni, početkom 1831. godine, održali savjetovanje u Tuzli i donijeli odluku o zajedničkoj akciji u borbi za prava kod odlučivanja u poslovima koji se tiču Bosne i za vođu pokreta izabrali Husein-kapetana Gradašćevića, najuglednijeg bosanskog kapetana.⁴⁴

Godine 1865. prilikom promjene ejaleta u vilajet došlo je do formiranja Općeg vilajetskog vijeća. Skupština vilajeta raspravljala je o pitanjima na prijedlog predstavnika. Na tim zasjedanjima raspravljalo se o izgradnji puteva, mostova, saobraćajnica, bilo je riječi o pitanjima iz vjerskog, kulturnog života, te pitanjima o zdravstvu, porezu, zemljoradnji i drugim. Odluke koje su donošene stupile bi na snagu nakon potvrde Porte. Također, ovdje je bitno napomenuti da su kad su u pitanju donošenja odluka, svi imali ista prava kako muslimani tako i nemuslimani. Svačije mišljenje bivalo je saslušano i uvažavano.

⁴³ <https://tekstovi.net/2,103,10296.html>, pristupljeno 6.8.2019 godine.

⁴⁴ <https://www.parlament.ba/Content/Read/178?title=PeriodOsmanskevladavine>, pristupljeno 10.8.2019 godine.

6. ŠTAMPARSTVO U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME OSMANSKOG CARSTVA

6.1. Razvoj štamparstva

Savremeno štamparstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Osmanskog carstva počelo se razvijati u posljednjoj deceniji okupacije. Do tada Bosna i Hercegovina nije imala svoju štampariju. Nakon sloma Pokreta za autonomiju, mjesto bosanskog vezira imao je Šerif Osman-paša, nadimak mu je bio Topal. Za vrijeme njegove vladavine vlada je provela niz promjena. Izgradili su mnoge puteve, mostove, te izgradnja poštanskog i telegrafskog saobraćaja. Jedna od aktivnosti je bila otvaranje prve štamparije u Sarajevu kao i štampanje prvih novina.

O toj štampariji list je još pisao: „Ovo po sebi privatno preduzeće uživa utoliko podporu od strane vlade, da je bar za početak njen u materijalnom obziru obezbeđen. Pečatnja je ova ustrojena, da će moći sa latinicom i kirilicom, tako i turski, grčki i evrejski pečatiti. Vlastnik, želeći da radnja njegova što uspješnija bude, namjerava razna djela o svom trošku ili u ovdašnjoj ili u zemunskoj svojoj pečatnji da izdaje, i ista po mogućnosti nagrađuje, a vlada naprotiv prinće znamenite žrtve, da školsko učenje bolje, te će štampati o svom trošku sve potrebne školske knjige za učenike bez razlike vjeroispovjedi.“⁴⁵

Na zahtjev valije Topal Osman paše u Bosni i Hercegovini, tačnije u Goraždu, osnovala se prva štamparija. Svakako, za pokretanje prve bosanskohercegovačke štamparije zaslužen je Ignjat Sopron. Ignjat Sopron, bio je Nijemac iz Zemuna. Stoga se i prva štamparija zvala Sopronova pečatija. Pokretanje Sopronove štamparije značilo je jednu veliku renesansu u komuniciranju u Bosni i Hercegovini.

„I ti, o Bosno! Ugleda sada,

Polezni ovaj za ljudstvo rad;

Ploda će biti ovoga rada,

⁴⁵ Ademović, Fadil: Prve novine i prvi novinari u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1997.god.

Samo da nikne umni taj sad...“⁴⁶

Ovi stihovi su prvi štamparski posao prve štamparije u Bosni i Hercegovini. Pjesma je posvećena Topal Šerif Osman-paši. Također, objavljena je i u prvom broju prvog bosanskog lista, „Bosanski vijestnik“.

Sopronovoj pečatnji prethodila je 347.godina duga pauza u štamparskoj aktivnosti na tlu Bosne i Hercegovine. Sarajevska štamparija je, naime, nastavila tradiciju štamparstva koju je daleke 1519.godine, u Goraždu utemeljio Božidar Ljubavić zvani Goraždanin. Uz saglasnost osmanskih vlasti on je te godine dopremio iz Venecije štamparsku presu kako bi na njoj štampao „Služabnik“. Kasnije su na toj mašini štampane još tri crvkene knjige : „Psaltir sa poslodavanjem“, „Molitvenik“ i „Trebnik“. Štamparija je bila smještena u blizini manastira Svetog Đorđa Velikomučenika, zadužbine Herceg Stjepana Kosače koji je sebe, u komunikaciji sa susjedima kitio brojim titulama. Kasnije je goraždanska štamparija prenesena u Rumuniju. Prvi štamparski radnici na goraždanskoj štampariji bili su Božidarevi sinovi: kaluđeri Teodor i Đorđe.⁴⁷

Pva štamparija bila je pluralistička u pogledu pisama i jezika. Izdavala je tekstove, novine, knjige na latinici, ćirilici, arebici te je uvažavala osmanski, turski, seferadski, grčki i bosanski jezik.

Odsustvo štamparija ne znači da je u Bosni bila nepoznata štampana riječ. U Bosnu i Hercegovinu štampani materijali stizali su iz Beča, Rima, Budimpešte ili Carigrada. Tako u „Ljetopisu“ , Mula Mustafe Bašeskije nalazimo da se u Sarajevu 1765.godine pojavile novine. Vjerovatno su bile štampane negdje na Zapadu. Polovinom 19.vijek, dva katolička fratra, Andrija Kujundžić i Ivan Franjo Jukić predlažu Osmanskom dvoru osnivanje štamparija u Bosni, ali se saglasnost na tu „zapadnjačku novotariju“ , daje tek dvadesetak godina kasnije kada u Sarajevu startuje pomenuta „Sopronova pečatnja“. „Sopronova pečatnja“ se već u jesen 1866.godine reorganizuje u Vilajetsku štampariju.⁴⁸

Godine 1872., šest godina nakon postojanja Sopronove štamparije u Mostaru je bila osnovana štamparija katoličkog poslanstva. Često je mjanjala nazive. U njoj je štampano oko dvadeset

⁴⁶ Ademović, Fadil: Prve novine i prvi novinari u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1997.god.

⁴⁷ Tucaković, Šemso: Historija komuniciranja, Sarajevo 2000.god. str.168

⁴⁸ Ibidem, str.169

knjiga. Bila je sve do 1896.godine. Odvajanjem Hercegovine iz Bosanskog vilajeta 1876.godine. nastala je i druga mostarska štamparija, koja je pripadala hercegovačkom vilajetu. U njoj je odštampan prvi broj hercegovačkog časopisa „Neretva“.

Pokretanje štamparija ima izuzetan značaj za sve bosansko-hercegovačke narode. Štampanjem vlastitih novina i knjiga, smanjuje se mogućnost duhovne okupacije koja je podsticana od strane velikohrvatskih i velikosrpskih krugova. Kroz štampanu riječ afirmiše se narodni, bosanski jezik, umjesto stranog, turskog jezika. Bosanci, posebno Bošnjaci, se uz pomoć štamparija i latinice postepeno uključuju u evropske kulturne i komunikacijske prostore. Prekida se uporedo viševjekovna tradicija u kojoj su dominirali, u zvaničnoj komunikaciji, turski jezik i arapsko pismo. Sa štamparijama prestaje postepeno u Bosni literarno stvaralaštvo na bosanskom jeziku pisano arapskim pismom, poznato pod nazivom alhamijado književnost ili alhamijado pismenost. Preko evropskog pisma i svog jezika, koji je samo jedan od slavenskih jezika, krajem 19.vijeka počinje intenzivnija inetgracija Bosanaca i Bošnjaka, ne samo u evropski kulturni krug nego i u južnoslavenski korpus na Balkanu.⁴⁹

Pored informacione i edukativne uloge koje je imalo štamparstvo, također je i posjedovalo i političku ulogu. U to vrijeme je valjalo onemogućiti utjecaj propagande oklonih susjeda Bosne i Hercegovine, pogotovo Srbije, Hrvatske i Vojvodine.

Pojava štampe u Bosni i Hercegovini je direktno proporcionalna prosvjetiteljskom stavu, koji se koncentrira oko dvije ideje:

1. s jedne strane ideje islama i islamske lokalne tradicije, i
2. ideje evropskog duha i evropskog bića općenito

Tako se može kazati da baš bosanskohercegovačka štampa brže i konkretnije, za širi krug publike i konzumenata vrši artikulaciju ovih dvaju ideja.⁵⁰

⁴⁹ Ibidem, str.170

⁵⁰ Fejzić - Čengić Fahira, Medijska kultura u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2009., str.75.

6.2. Prve bosanskohercegovačke novine

Pojava prvih bosansko-hercegovačkih novina imala je veoma važnu ulogu. Komuniciranje s usmenog načina komuniciranja prešlo je na pisanu riječ. Informacija polako počinje biti roba. U Bosni i Hercegovini za vrijeme Osmanskog carstva izlazila su četiri lista. Oni su imali informativno-politički karakter. Četiri lista su: „Bosanski vjestnik“, „Sarajevski cvijetnik“, „Bosna“ i „Neretva“. Časopisi „Bosanski vjestnik“ i „Sarajevski cvijetnik“ su imali status nezavisnih novina dok su „Bosna“ i „Neretva“ imala status zvaničnih, državnih novina.

„Bosanski vjestnik“

Vilajetska štamparija pod upravom Topal Osman-paše štampala je prve bosansko-hercegovačke novine, i to 19.aprila 1866 god. Pojava prvih novina bio je doista veliki događaj za Bosnu i Hercegovinu.

БОСАНСКИ ВЈЕСТНИК.

ански Вјестник издава се сваког Четвртка. Цјена за цјелу годину 60 гроша турских ван пошта. Поп гинска такса у овом вилајету наноси за цјелу годину 10 гроши. Пребројницима у Аустрији или у осталим државама овај лист се фор. у банкнотама заједно и поштом, но без штемпла.

Број 1.

Предплату прима С. Г. Милова Печатња у Сарајеву, Херцеговину и Стару Србију, Београд, Грчку, Влашку и Аустријску царевину: С. Г. Милова Печатња у Београду. За Србију: књижара гг. В. Валовића и А. Добриновића. Огласи примати у турском језику по 1 грош од стубног реда.

У Сарајеву, 4. Априла.

У овом бројем почињемо издавање нашег листа, који ће од сада изићи по једанпут у недељи дана. Чиме би то, налазимо се побуна да учинимо неке примједбе о томе који смо увели, и како ми да ћемо му одговорити.

Издавање периодичног листа сваког четвртка од сада почињемо.

истине, ако буде заступала највећа добра човечинства: вјероиспоњед, праведност и људско достојанство. Она мора слободу духа исто тако исто тако уважавати, као и законитост у државним стварима; и ако се буде иста још узимала за политичну и религиозну толеранцију, сјејала сјејеме свега племенитог и љеног, и у опште ако уз то још узмије са

наше схваћање слаже са системом који је у најновије вријеме у турском царству уважено добила, јер оцијина вилајета одговара у теоритичкој аутономији, и садржи стидија које допуштају и давају витак у том обзиру. Нама још што имамо прилику опажати последице те системе у Босни и Херцеговини, ми смо још увијек њих можемо не једино на ми

Slika 1: Prvi broj „Bosanskog vijestnika“

Urednik „Bosanskog vijestnika“ bio je Ignjat Sopron. Bilo je to neslužbeno glasilo Bosanskog vilajeta, štampano ćirilicom na bosanskom jeziku. Uređivan je po ugledu na tadašnje turske novine koje su izlazile u Carigradu. U pozivu na pretplatu za list se kaže da je bosansko-hercegovački novinarski prvijenac „političkog i zabavnog sadržaja“, da će objavljivati vijesti o domaćim i stranim događajima, te obnavljati i osvjetljivati zakone i zvanične uredbe, članke o trgovini, radinosti kao i telegrafске kurseve i druge za trgovinu i politiku važne vijesti. „Bosanski vijestnik“ nije imao nacionalno obilježje. Pisao je o životu svih naroda Bosne i Hercegovine. Dopisnici su također bili pripadnici svih naroda. List piše o kulturi svih stanovnika Bosne, a njegov saradnik Bogoljub Petranović objavljuje u njemu veći broj pjesama.⁵¹

⁵¹ Tucaković, Šemso; Historija komuniciranja, Sarajevo 2000 god. str.178

Sačuvano je samo prvih 25 brojeva Bosanskog Vjestnika. Štampan ćirilicom, izlazio je jedanput nedjeljno. Prva četiri broja svakog četvrtka, a od petog broja izlazio je subotom jer je pošta iz Sarajeva polazila nedjeljom.⁵²

Cijena časopisa za područje Bosne i Hercegovine je iznosila 60 kuruša dok je za Austriju i Srbiju cijena bila 80 kuruša.

Časopis je štampan na osam strana, formata 25 X 34 centrimetra. Imao je rubrike. Centralni dio činio je uvodni članak, slijedile su zatim rubrike vijesti iz inostranstva, unutrašnjih vijesti, dopisa iz pojedinih gradova, savjeta i humora, koja je nosila naslov-smješice. Objavljeni su i tekstovi narodnih pjesama. Kao urednik u listu radio je učitelj Miloš Mandić, kojeg je narod zvao Miloš novinar. Mandić je prvi profesionalni novinar u Bosni i Hercegovini. Još nije precizno utvrđeno kada se definitivno ugasio „Bosanski vjestnik“ i koliko je brojeva izašlo. Jedan od prvih istraživača štampe u Bosni i Hercegovini, Hamdija Kreševljaković tvrdi, u svom radu „Štamparija u BiH za turskog vremena“ objavljenog u Zagrebu 1920.godine. da je list izlazio samo šest mjeseci, tačnije do 24. Septembra 1866.godine. i da se ugasio sa 25 brojem.⁵³

„Bosanski vijestnik“ imao je dopisnike u Beogradu, Zemunu, Sarajevu, Tešnju, Bihaću, Novoj Varoši, Dubrovniku. Salih Sidki Hadžihuseinović bio je jedini saradnik Bošnjak-musliman ovog časopisa. On je bio i pisar i muvekit Begove džamije. Podršku „Bosanskom vijestniku“ dala je tadašnja javnost kako u Bosni i Hercegovini tako i susjednih zemalja.

U „Bosanskom vijestniku“ bili su i saradnici poput Gavre Vučkovića koji je bio predstavnik pravoslavnih Bošnjana u Carigradu, zatim Đorđe Lazarević, učitelj iz Sarajeva, Savo Kosanović, bio je također učitelj, Dionisije Ilijević, mitropolit dabrobosanski, Teofil Petranović, upravitelj pravoslavne škole u Sarajevu.

U uvodniku prvog broja „Bosanskog vijestnika“, Sopron piše o značaju štamparstva i novina za narodni i državni napredak, zatim o odnosu države i naroda, da bi izveo sljedeći zaključak: „Kad priznamo državu kao živi organizam, to moramo i ovog (organizma M.N.) članovima dopustiti živu djelatnost u izraženoj mjeri. Kao autonomisti u politici radujemo se, što se ovo naše shvaćanje slaže sa sistemom, koja je u najnovije vrijeme u turskom carstvu uvaženje dobila, jer

⁵² <https://www.media.ba/bs/magazin/naslovnice-prvih-novina-osmanski-period>

⁵³ Tucaković, Šemso: Historija komuniciranja, Sarajevo 2000 god, str. 179

organizacija vilajeta odgovara u teoriji političkoj autonomiji i sadrži dosta stihija koja dopuštaju i dalji razvitak u tom obziru. Nama je milo što imamo priliku opažati dobre posljedice te sisteme u Bosni i što ih možemo ne jedino na materijalnom polju zabeležiti...“⁵⁴

„Bosanski vijestnik“ je davao mjesta i političkim prilikama u svijetu. Pa tako u prvom broju lista govori o austrijsko-pruskim svađama koja su se nepovoljna odražavala na Bosnu i Hercegovinu.

U prvom broju list donosi i četiri dopisa sa raznih strana. Pa tako dopisnik iz Beograda pozdravlja osnivanje štamparije sljedećim riječima: „ Glas da će se tamo u Sarajevu pečatnja ustanoviti učinio je ovamo kod nas veliku senzaciju. Kad se pak ču da će i novine izlaziti i to na srbsko-bosanskom jeziku, onda se svaki jako začudi, i sad sa ljubopitstvom i željno očekujemo prvi broj tih novina i zaista ćemo ga pozdraviti kao neko osobito pojavljenje, kao nov komet na zvjezdokrugu jugoslavenske književnosti. Nadam se da će ih svaki rodoljubivi Srbin rado držati i čitati, a o Bošnjacima, osobito Sarajlijama neću ni sumnjati poznavajući njihov patriotizam a i trgovački duh, jer znam da će vaše novine i trgovačke interese zastupiti; a o tima i ja vam obećavam odavde sve što je važno javljati, kao i svemu što se kod nas dogodi i što će svaki rodoljubac voleti da čuje, a što je nemilo toga i ne bilo. Zasad vam ne mogu ništa izvjesno javiti, dok ne vidim vaše novine, ni program vam još ne znam. Molim pošaljite mi prvi broj, kad iziđe, naravno, ako neće biti, kao i što ne treba da bude, ptotivan duhu i pravim interesima čovečnosti i izobraženja.“⁵⁵

U prvom broju objavljeni su i prvi oglasi. Evo jednog oglasa: „Važno za svakog. Podpisani obznjanjujem, da sam nabavio američku mašinu koja sama šije, pa svakog koji bi htjeo praviti proste košulje i gaće, kako trgovce tako i privatne ljude pozivam da se sa ovom mašinom posluže. Također, imam jednu količinu beza (platna) na prodaju, od kog svaki po volji može izabrati za svoju potrebu. Osobito je za krojače i terzije važna ova mašina, jer ona može i čohu šiti čatisati; također i za obučare, kondurdžije, potrebna je ova mašina, jer može i kožu šiti. Cijena za šivanje je vrlo mala. Mašina se nalazi u mom obitalištu, u Dugom sokaku blizu novoustanovljene knjigočatnje. Anton Šmucer.“⁵⁶

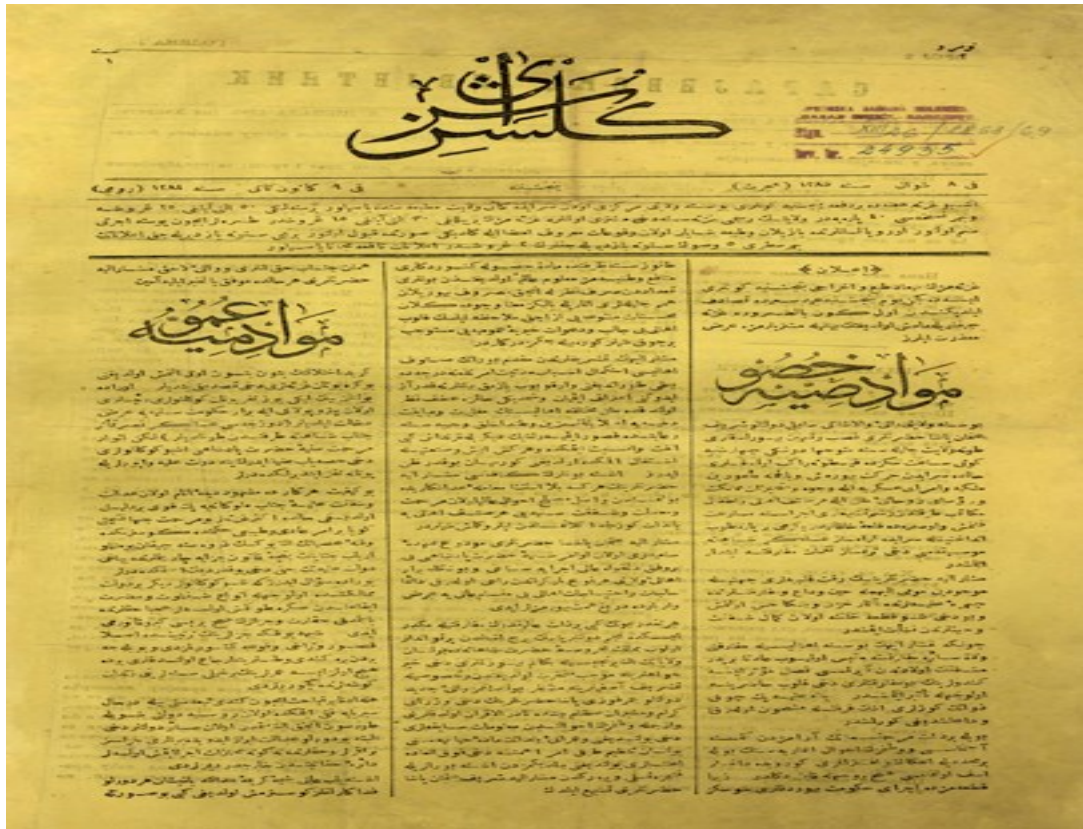
⁵⁴ Nuhić, Muhamed; Komuniciranje od pećinskog crteža do interneta, Sarajevo 2000 god. str 106

⁵⁵ Dopis iz prvog broja časopisa „Bosanski vijestnik“, „Bosanski vjestnik 1866 - God. 1, br. 1,“ DIGITALNE KOLEKCIJE, pristupljeno 1. kolovoza 2019., <http://kolekcije.nub.ba/items/show/100>.

⁵⁶ Oglas iz prvog broja časopisa „Bosanski vijestnik“.

Urednik Miloš Mandić i Ignjat Sopron dosita su napravili od „Bosanskog vjestnika“ veoma kvalitetnu, aktualnu i poučnu novinu. Ima li su potpunu slobodu i nezavisnost što je i jedan od uslova profesionalnog novinarstva. Ponekad kad su se u časopisu našle i neke „druge“ teme sve to opravdavao objektivnošću i slobodom.

„Sarajevski cvijetnik“ (Đulšeni-Saraj)

Slika 2: Prvi broj „Sarajevskog cvijetnika“

Odmah poslije „Bosanskog vijestnika“, počeo je izlaziti i drugi časopis tj. „Sarajevski cvijetnik“, također 1866.god. Prvi i glavni urednik „Sarajevskog cvijetnika“ bio je Mehmed Šakir Kurtćejahić. Kurtćejahić je htio zadovoljiti potrebe građana za pisanom riječju i informacijama pa je stoga uputio zahtjev tadašnjem Topal Osman-paši za pokretanje „Sarajevskog cvijetnika“. Časopis je izlazio od 26.decembra 1868.god.do 01.jula 1872 god.te je imao tri glavne rubrike: Vilajetske vijesti, Unutrašnje vijesti i Razne zanimljivosti kao i Oglase.

Ono što je najznačajnije kada je u pitanju Cvjetnik jeste njegova prosvjetiteljska uloga. On je posebno isticao jasnost jezika, preciznost stila i izražavanja, kao i jednostavnost i razumljivost za raznoliku čitalačku publiku. Istovremeno, imao je i zadatak da reaguje na napade protiv Turaka, a naročito protiv štampe Austrije, Hrvatske i Srbije koja je pisala protiv Bosne. Britko pisanje Sarajevskog cvjetnika, komentari i odgovori na napade drugih listova nisu ostali bez odjeka, te su srbijanske vlasti zabranjivale njegovu prodaju i distribuciju po Srbiji.⁵⁷

Pored političkih tema koje je časopis pružao i njemu su čitaoci imali priliku čitati i teme edukativno-revijalnog karaktera. Također pružao je i dosta tema iz kojih su čitaoci mogli saznati o Bosni i Hercegovini.

U uvodu prvog broja urednik Mehmed Šakir Kurtćehajić je naveo: „Da bi ga više našijeh zemalja čitati i razumjeti mogli, izdajemo ga na turskom i srbskom jeziku“. Ove rečenice međutim nema u turskoj verziji uvodnog teksta koji je inače najvećim svojim dijelom podudaran na oba jezika. Sudeći po tim riječima urednika, mjesni jezik je bio taj koji se putem novina uvodio u javnu komunikaciju u kojoj je dominantno mjesto imao turski.⁵⁸

List je štampan dvojezično i to na turskom i bosanskom, arapskim pismom i ćirilicom. Među saradnicima bilo je dosta kršćana, što nam govori i njegovoj otvorenosti za sve narode. Neki od njegovih saradnika su: Dionisije Ilijević, Lukijan Petrović, Veli-beg ljekar, Mehmed Fićri Kolagić, Šprio Kovačević i drugi.

U uvodniku prvog broja, urednik izriče pohvalu sultanu i turskim tj.vilajetskim vlastima, a zatim deklariše svoj etički stav: „Javni list treba da odgovara zahtjevima vremena, a neće moći biti uvažen, niti će svom zadatku moći odgovoriti time, što će se nazvati novine, nego mu valja pokazati svoju iskrenost, a tome je glavni uslov, da istinu govori, i da se partajičnost ne drži, to jest, da ništa ne govori na štetu pravde i istine, koliko mu drago, da je uglednim riječima iskićen i ukrašen, ako se neće riječi na istini osnivati, neće postići za čim je pošao, jer će ga svakim pametan i pravi čovjek toliko prezirati, da ga neće ni u ruke uzeti.“⁵⁹

⁵⁷ <http://digital.bgs.ba/sarajevski-cvjetnik/>

⁵⁸ Filan, Kerima: O turskom jeziku u Bosni, Sarajevo 2017 god. str.48

⁵⁹ Nuhić, Muhamed: Od pećinskog crteža do interneta, Sarajevo 2000 god. str 109

„Sarajevski cvijetnik“ izlazio je tri i po godine. U tom periodu štampano je 170 brojeva. Prije nego će se skroz prestati štampati, njegovo štampanje u par navrata bilo je prekinuto, zbog Šakirove bolesti. On umire u Beču, 1872.god. što je i označilo kraj „Sarajevskog cvijetnika“.

„Sarajevski cvijetnik“ je u tadašnjem periodu dobro očuvao ulogu narodnog govora. Kurtćehajićeva tadašnja novinarska etika i njegov novinarski profesionalizam nam mnogo toga govori i zaslužuje da se uvijek spominje, a pogotovo mladim budućim novinarima.

Osnovu uređivačke politike Kurtćehajić je precizno izložio u pet tačaka:

1. dužnost našu podaničku prema carskoj vladi najtočnije ćemo ispunjavati
2. svom duševnom snagom trudićemo se, da duševno i tjelesno koristimo našoj braći u domovini
3. sve uredbe novog vremena javljaćemo čitaocima ovog lista, i objašnjavaćemo ih, kako će ih tim lakše razumjeti, i njima se koristiti.
4. domaće i stranske događaje javljaćemo a da pri tome nikome nećemo strane držati
5. klonićemo se svake štetne i misli i riječi, a držaćemo se onog puta, koji će nas do tog dovesti, da nas pošteni ljudi uvažavaju, a da bi naš govor svako razumjeti mogao, o svačemu ćemo razumljivo i razgovjetno govoriti, i u kratko ćemo pisati, te u našem listu neće mjesta imati ni jedna riječ, bez koje se može govor razumjeti.“⁶⁰

Kurtćehajić je bio najveći novinar cijelog Osmanskog carstva pa tako i u Bosni i Hercegovini. Uveo je novinarstvo na naše prostore, koje do tada bilo manje poznato. Informacije su dobivali najširi narodni slojevi.

Prema njegovim tekstovima u „Sarajevskom cvijetniku“ da se primjetiti kako je mentalitet bosanskohercegovačke svakodnevnice značajnim dijelom prepoznatljiv. To je dijelom, izražena sklonost kafanama, mehanama. Pa piše: „...sadašnji naraštaj preko cijele godine provodi vrijeme u mehanama, pa ne samo da se ovoga ne stide, nego hoće još da dokažu da ovo civilizacija zahtijeva. Naša je dužnost da svoje svijetlo pokriveno prahom lijenosti i tjelesne ugodnosti

⁶⁰ Ibidem, str.109

otremo i da se postaramo kako ćemo barem svoje potomke izbaviti iz mraka neznanja, ako se samo već izbaviti ne možemo“...⁶¹

U broju od 14.februara 1870.godine pisat će: „Nauku možemo označiti kao prijeku potrebu za duševni i tjelesni život. Kako da nauka nije potrebna stvar...da čovjek slavan i kod svakog poštovan bude, civilizuje se, obogati, sredstvom nauke prirodne i zadobivene čovjek svaku nagodu od sebe odbije, svaku nesreću odkloni, izbavlja se iz svake opasnosti, na najviši stepen čovječnosti i uljudnosti izađe... Pri tome je važno apostrofirati da niko, pa ni evropski narodi, ne nose u sebi predisponiranu potenciju za napredak. U tom smislu, pod pretpostavkom da se otvore recepciji znanja, nauke i bošnjački narod će izaći u maticu povijesnog napretka..“⁶²

„Bosna“

Časopis „Bosna“ je bio prvi zvanični časopis vilajetske uprave, dakle, državni časopis. Prvi broj „Bosne“ izašao je 16.maja 1866.god. Zadnji broj je izašao 18.jula 1878.godine. Prvi broj se pojavio četrdeset dana poslije „Bosanskog vijestnika“.

Sopron nije imao dovoljno turskih slova da bi „Bosna“ i „Bosanski vijestnik“ mogli izlaziti zajedno. Obavijest za to bila je i u časopisu „Bosanskog vijestnika“, glasila je: „ da su davno očekivana turska slova iz Carigrada prispjela u Brčko zajedno sa slagarom Kadri efendijom i skoro će ovamo prispjeti dok još neke stvari ne ne stignu iz Oršave, pa će odmah početi izlaziti zvanične novine na turskom i bosanskom jeziku, koje se po vilajetu željno očekuju i na koje se već sada prijavilo više od hiljadu predbrojnika.“⁶³

Štampan je u Sopronovoj štampariji. „Bosna“ je izlazila dvojezično: na bosanskom i turskom jeziku. Štampana je ćirilicom i arapskim pismom. Imala je tri redovne rubrike: „Vilajetske vijesti“, „Unutrašnje vijesti“ i „Inostrane vijesti“.

⁶¹ Fejzić-Čengić, Fahira; Medijska kultura u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2009 god.str.74

⁶² Ibidem, str.74

⁶³ Ademović, Fadil; Prve novine i prvi novinari u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1997.godine

U rubrici „Vilajetske vijesti“ objavljuvani su članci koji se tiču informacija iz unutrašnjosti vlade poput imenovanja visokih činovnika, propisi, naređenja, prosvjećenja itd. Također je naveden i program „Bosne“.

Neke od vijesti iz rubrike „Vilajetske vijesti“ su: Hadži Ali paša, koji je naimenovan za mutesarifa bihaćkoga sandžaka, došao je kao što se čuje u Brčko i odatle pravo Savom otišao na mjesto svog opredjeljenja; Ahmed beg, kajmakan gradačanskoga kadiluka, koji je prije došao amo, otišao je prije nekoliko dana na mjesto svoje dužnosti.⁶⁴

Tako se, naprimjer, objavljuje da je u vilajetskoj štampariji štampan prvi bukvar za osnovne škole. U toj vijesti se kaže: „Pod sjenkom njegova veličanstva, cara, naštampano je u Vilajetskoj štampariji u Sarajevu za osnovnu nauku djece nekoliko hiljada komada Bukvara srbskijem građanskijem i crkveno-slovenskijem slovima. Po proizvoljenju njegove preuzvišenosti, č.valije vilajetskoga, davaće se Bukvari učenicima u ovom vilajetu za dokaz carske milosti za poklon.“⁶⁵

U rubrici „Inostrane vijesti“ su se nalazile vijesti o ženidbama carskih dužnosnika, ratovima, prijemi u turskim ambasadama i drugo.

U rubrici „Telgram“ našla se vijest iz Beograda o pogubljenju kapetana Mrcalovića zbog umiješanosti u zavjeru protiv kneza Mihajla, o proglašenju Milana Obrenovića za kneza Srbije i sl. Ali „Bosna“ je pisala i o gospodarskim pitanjima, najviše o unapređenju poljoprivrede. Tako je u njoj, između ostalog, zabilježeno da se nabavljaju nove sprave za obradu zemlje i ubiranje plodova. Evo jedne takve vijesti: „Sprave za vršenje, koje su iz podunavskog vilajeta dobavljane zajedno s radnicima, koji će narodu kazivati kako se te sprave upotrebljavaju, bile su, kao što smo javili poslate u zbornički sandžak s tim ciljem da se ta radnja u opšte u vilajetu ovome uobičaji, a u najnovije vrijeme počele su se upotrebljavati u okolini Sarajevskoj. Tako je njegova preuzvišenost valija vilajetski izašao na njiivu u blizosti Sarajevu nalazeću se te je nadgledao tu radnju i počavao radnike...“⁶⁶

⁶⁴ Ademović, Fadil: Prve novine i prvi novinari u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1997.godine.

⁶⁵ Nuhić, Muhamed: Od pećinskog crteža do interneta, Sarajevo 2000 god., str. 107

⁶⁶ Ibidem, str.108

U uvodniku prvog broja „Bosne“ se ističe da je zadatak novina da podučavaju narod, da ga upute ka napredovanju, ali i da ga posavjetuju u podaničkim dužnostima. U zaglavlju lista je pisalo: „Za vilajetske poslove, javne vijesti i javne koristi“. ⁶⁷

„Bosna“ je bila jedini časopis koja je redovno štampana u zadnjim godinama osmanske vladavine, posljednjih dvanaest godina na području Bosne i Hercegovine. U tom periodu izašlo je 636 brojeva časopisa. Ona je svjedok kraja jedne vladavine nad Bosnom i Hercegovinom koja je trajala više od četiri stotine godina, svjedok jedne nove kulture, tradicije, običaja u Bosni i Hercegovini čije posljedice osjetimo i danas.

Evo jedne vijesti iz prvog broja „Bosne“: „Pred konakom hućumeta nađen je pre neki dana ćemer s nešto novaca, koji se sad nalazi kod policije mjestne, gdje ga onaj čiji jest može dobiti“. ⁶⁸. Vijest je također štampana i na turskom jeziku.

Vijest ima isti sadržaj koji ne izgleda kao „prevod“ s jednog jezika na drugi nego adaptiranje iste vijesti na dva različita jezika. Bosanske stranice u listu „Bosna“ pripremao je Miloš Mandić.

Mandić je u redakciji radio uglavnom kao prevodilac tekstova sa turskog jezika na bosanski jezik. Premda je sastavljen na bosanskom jeziku, u ovome tekstu su glavni nosioci značenja riječi turcizmi: ono što je pronađeno, tj.ćemer - kemer = opasač i mjesto na kojem je pronađeno hućumet - hukumet = vlada. ⁶⁹

⁶⁷ Tucaković, Šemso; Historija komuniciranja, Sarajevo 2000 god., str. 184

⁶⁸ Filan, Kerima: O turskom jeziku, Sarajevo 2016.god., str.49

⁶⁹ Ibidem, str.49

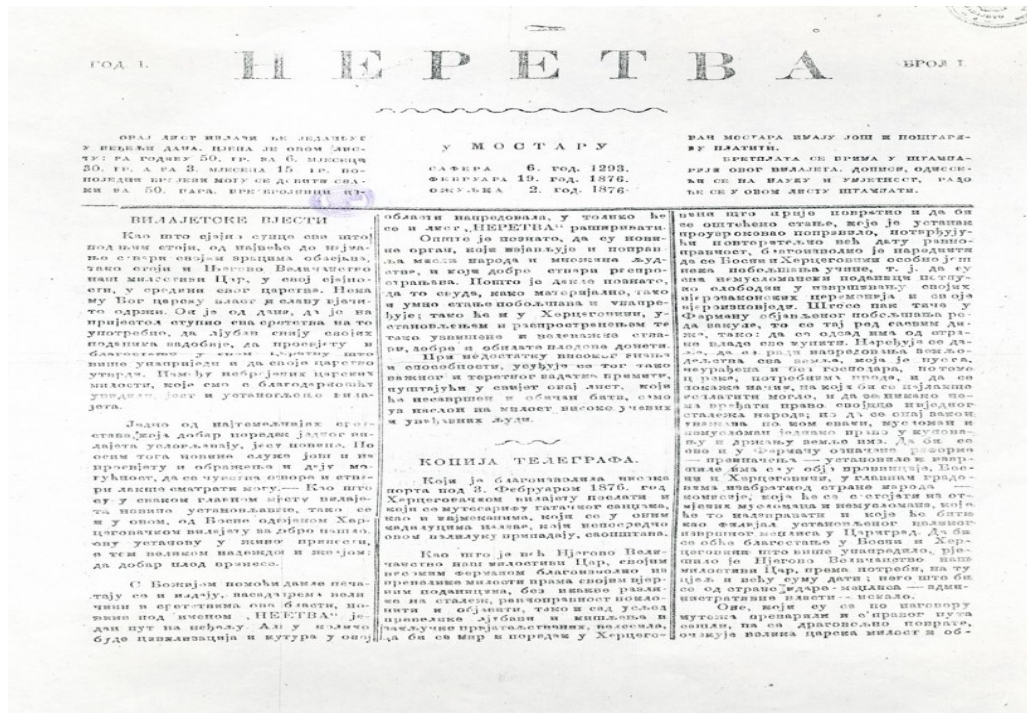
Slika 3: Prvi broj časopisa „Bosna“

Mustafa Rafet Imamović bio je prvi urednik lista „Bosna“. Zatim nakon njega bio je Mehmed Šakir Kurtćehajić.

Zanimljiv je članak Ignjata Soprona, objavljen u „Bosanskom vijestniku“ povodom pokretanja „Bosne“: „O sadržaju tih novina nejma se šta reći. Zvanične novine, kao praviteljstveni organi, imaju manje-više svuda jednaki zadatak i bivaju shodno tome uređivane...“Zvanične novine razdjeljuju svoj sadržaj doduše na dva dijela, na zvanični i nezvanični. Ovaj posljednji saopštava obično onakve iste vijesti koje i drugi listovi saopštavaju, a to biva samo utoliko, u koliko to vlada za probitačno nalazi, da pokaže kako ona o takvim stvarima misli.“⁷⁰

⁷⁰ Nuhić, Muhamed; Od pećinskog crteža do interneta, Sarajevo 2000 god., str.107

„Neretva“

Slika 4: Prvi broj časopisa „Neretva“

Pri osnivanju hercegovačkog vilajeta čije je središte bilo u Mostaru, počelo je i štampanje vilajetskog časopisa „Neretva“. „Neretva“ je izlazila 1876.god., od februara do kraja decembra. Izašlo je ukupno 38 listova. Kada je ukinut hercegovački vilejet, prestalo je i štampanje „Neretve“.

„Neretva“ je također štampana dvojezično: na turskom i bosanskom. Štampana je arapskim i ćirilicom. Također je imala rubrike kao i časopis „Bosna“: „Vilajetske vijesti“, „Unutrašnje vijesti“ i Inostrane vijesti“. Pored navedenih rubrika bilo je također i oglasa.

Glavni urednik bio je Mehmed Hulusi, direktor vilajetske kancelarije, prevodjenje pak s turskog jezika vršio je Jesef Alkalay, činovnik vilajetske kancelarije. Za domaće vijesti i oglase brinuo se Marko Šušelj. ⁷¹

⁷¹ <https://www.media.ba/bs/magazin/naslovnice-prvih-novina-osmanski-period>

U uvodnom tekstu prvog broja, uz pohvalu caru i vilejtskim vlastima, kaže se: „Kao što se u svakom glavnom mjestu vilajeta novine ustanovljene, tako se i u ovom, od Bosne odvojenom hercegovačkom vilajetu za dobro našlo, ovu ustanovu u život privesti; s tom velikom nadeždom i željom: da dobar plod prinese. Božijom pomoću dakle pečataju se i izdaju, za sada prema veličini i sredstvima ove oblasti novine pod imenom „Neretva“ nedanput na nedelju. Ali i ukoliko bude civilizacija i kultura u ovoj oblasti napredovala, utoliko će list „Neretva“ raširivati.⁷² Zatim se dodaje:“ Opšte je poznato da su novine organ, koji izvaljuje i popravlja misli naroda i množine ljudstva, i koje dobre stvari rasprostranja. Pošto je dakle poznato, da to svuda kao materijalno, tako i umno stanje poboljšava i unapređuje, tako će i u Hercegovini, ustanovljenjem i rasprostrinjanjem te tako uzvišene i velevažne stvari, dobe i obilate plodove donesti. „⁷³

Pored gore navadena glavna četiri časopisa u Bosni i Hercegovini za vrijeme Osmanskog carstva vrijedno je i spomenuti časopis „Bosanski prijatelj“, čiji pokretač je bio franjavac Ivan Frane Jukić, u Zagrebu, 1866 god. Časopis je pisan bosanskim jezikom i dominirala je probosanska tematika. Jedan je štampan u Sisku a tri primjerka u Zagrebu.

Slika 4: Prvi broj časopisa „Bosanski prijatelj“

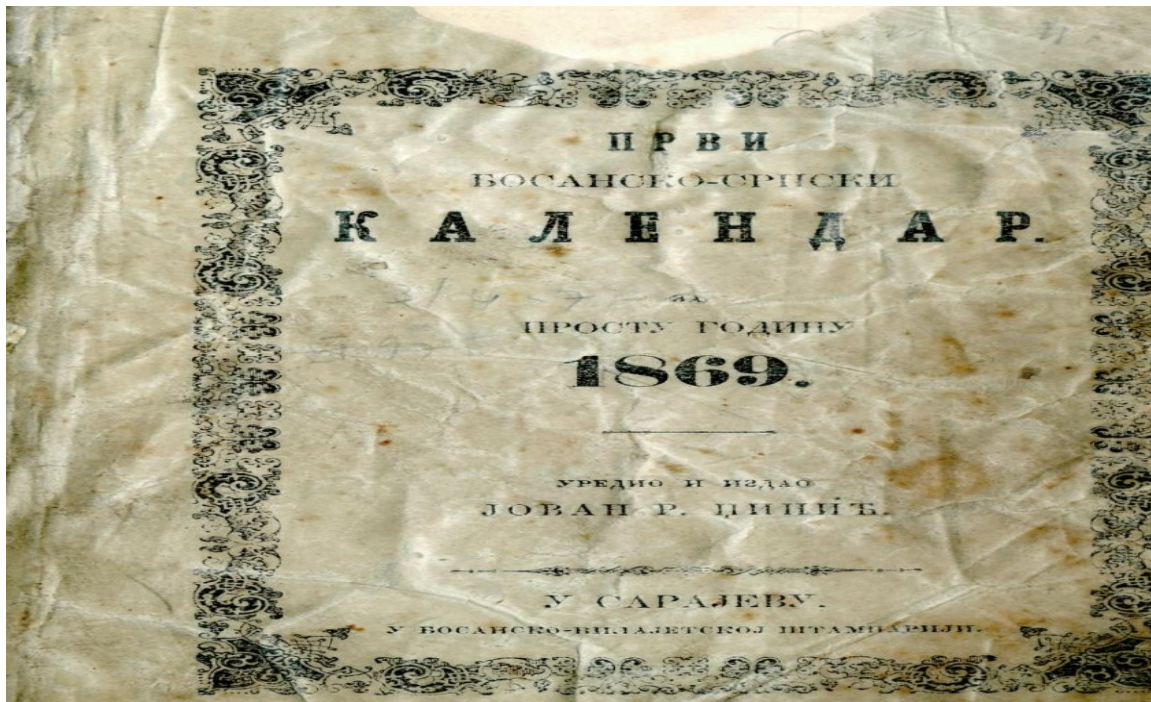
⁷² Nuhić, Muhamed; Od pećinskog crteža do interneta, Sarajevo 2000 god., str 110

⁷³ Ibidem, str.110

U prvom listu „Bosanski prijatelj“ fra Ivan Frano Jukić piše: „Što pria deset godina ne mogoh učiniti, evo sad slobodno stupam pred učeni i mili moj rod, pozivajući se u kolo bratimsko domoroce Bosanske, da mi u ovom poslu narodnom budu na pomoći. Ostalu pak svoju bratju slavljansku uljudno pozivam, da ovo moe narodno poduzetje podpomognu... dakle o ljubavi i podpori bratje slavjanah njegov obstanak zavisiće: ja bo koristi druge za me ne tražim, osim narodne; želja: Bošnjake od sna nemarnosti probuditi, da se osvijeste potaknuti, ako se ispuni, ja sam cilj i svrehu dostigao.“⁷⁴

Cijena „Bosanskog prijatelja“ bila je 8 groša a imao je knjiški format. Izašao je u četiri broja. U „Bosanskom prijatelju“ najviše prostora posvećeno je narodnoj književnosti.

Također smatram da je ovdje bitno i spomenuti prvi bosansko-srpski kalendar koji je izašao 1869.godine, jer je davao korisne informacije za stanovništvo Bosne i Hercegovine, npr. kada i gdje će biti otvorena pijaca, kada se može naći pošta i telegraf i mnoge druge. Kalendar je uredio i izdao Jovan R. Džinić. Također je kao i časopisi štampan u državnoj, vilajetskoj štampariji.

Slika 5: Prvi bosansko-srpski kalendar

⁷⁴ Nuhić, Muhamed; Komuniciranje od pećinskog crteža do interneta, Sarajevo 2000 .god., str.104

Pored uobičajenih kalendarskih sadržaja, donosio je i detalje o vjerskim praznicima, poučne i savjetodavne tekstove o životu i društvu i podatke o duhovnim i crkvenim dostojanstvenicima.⁷⁵

Kalendar je štampan na turskom jeziku. Do 1878.godine tj.do okupacije od strane Austro-Ugarske vladavine, izlazio je redovno jednom u godini.

6.3. Prvi novinari i publicisti u Bosni i Hercegovini

Mehmed Šakir Kurtćehajić

Među prve, najbolje i najutjecajnije novinare u Bosni i Hercegovini za vrijeme Osmanskog carstva svakako ubrajamo i Mehmeda Šakira Kurtćehajića, koji je svojim radom, moralom i novinarskom etikom ustvari pokazao kako treba obavljati novinarski posao. Kurtćehajić je bio urednik sarajevskog lista „Sarajevski cvijetnik“.

Slika 6: Mehmed Šakir Kurtćehajić

⁷⁵ . <https://www.media.ba/bs/magazin/naslovnice-prvih-novina-osmanski-period>

U svojim tekstovima Kurtćehajić je ukazivao na zaostalost bošnjačkog naroda, tražeći uzroke tome prevashodno u slabom sistemu školovanja i zagovarajući obrazovanje mladih i usavršavanje zanata u skladu sa modernim evropskim dostignućima. Smatrajući da su mnogi Bošnjaci, umjesto usvajanja pozitivnih vrijednosti prisutnih na zapadu (ljubav prema nauci, želju za radom i redom, te tačnosti), počeli prihvatati pogrešne zapadne običaje (kao što su konzumiranje alkohola, razvrat i udaljavanje od vjere), Kurtćehajić je isticao da su na taj način Bošnjaci ne samo ostali neobrazovani i zaostali, već da su i povrijedili ono najbolje što su imali – moralne norme svoje tradicije i identiteta.⁷⁶

Kurtćehajić je shvatao da se sve više približavala propast Osmanskog carstva. Veliki akcenat je stavljao na obrazovanje. Želja mu je bila da se školuje u Evropi. Ali, nažalost umro je u bečkoj bolnici nakon teške bolesti, kao veoma mlad novinar, sa svojih 27.godina.

Jedne prilike Kurtćehajić je napisao: „Novine su takav učitelj da onaj ko ih ne čita i ne sluša ništa o svijetu ne zna.“⁷⁷ Na osnovu njegovih riječi možemo lahko zaključiti kakvo je bilo novinarstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Osmanskog carstva.

Fra Ivan Frano Jukić

Fra Ivan Frano Jukić je bosanski publicista, koji je 1850.godine izdao časopis „Bosanski prijatelj“. Bio je veliki novinar. Sa svojim „Bosanskim prijateljem“ dostigao je veliki kulturni napredak. Sarađivao je i u drugim časopisima, izvan Bosne i Hercegovine.

Istrajan u rodoljubivim nastojanjima da pomogne narodu do sredstava za prosvjećivanje, on svoju djelatnost nije ograničavao samo na opismenjavanje, prosvjetiteljstvo i književnost. Za svoje doba, sticajem okolnosti, bio je jedan od prvih domaćih političkih aktivista koji je shvatio da štampana riječ najbolje služi ostvarenju narodnih težnji za napretkom. U okviru tih planova on je 1844. godine slao svog rođaka Antu Kaića u Zagreb da u štampariji Ljudevita Gaja izučí grafički zanat, a 1847. godine s istim zadatkom poslao u Zagreb i Fojničanina Glavadanovića.⁷⁸

⁷⁶ <https://akos.ba/mehmed-sakir-kurtcehajic-prvi-bosnjacki-novinar/>

⁷⁷ <https://stav.ba/tako-je-pisao-mehmed-sakir-kurtcehajic/>

⁷⁸ <https://www.media.ba/bs/novinarstvo/prvi-novinari-i-publicisti-u-bih-i>

Miloš Mandić

Miloš Mandić je bio novinar porijeklom iz Bihaća. Nadimak mu je bio „Miloš novinar“. Svoju novinarsku karijeru počeo je u redakciji časopisa „Bosna“ i „Sarajevski cvjetnik“. Miloš je veoma dobro poznao turski jezik. Njegov prvi prijevod s turskog jezika bio je Ustavni zakon za Bosanski vilajet.

U vrijeme turske uprave , uz prevodilački rad, redigovao je i prve udžbenike za srpske škole u BiH. Mandić je svoje zapaženo djelo „Turcizmi u Bosni i Hercegovini“ štampao 1881.dopunio i 1895.izdao pod naslovom „Tumač. Umro je u Mrakovu kod Visokog 1900.godine.⁷⁹

Ignjat Sopron

Osnivač prve štamparije u Sarajevu, pokretač prvih bosanskih novina - “Bosanskog vjestnika”, urednik i izdavač ovog lista bio je Nijemac po narodnosti Ignjat Sopron (Ignaz K. Sopron). Rođen je u Novom Sadu 30. septembra 1821. Sopron je od aprila 1866. godine ostao u Sarajevu nešto više od godinu dana. U tom periodu brinuo se o štampariji, pokrenuo i uređivao “Bosanski vjestnik”, nedjeljni list koji je izdavao i nakon što je prodao svoju štampariju Vilajetskoj vladi sve dok nije početkom aprila 1867. godine napustio Sarajevo i vratio se u Zemun, gdje je zadržao svoj štamparski pogon.⁸⁰

Sopronovo životno dijelo je „O zemunu i okolini“, na kojem je radio punih 30 godina. Dijelo je objavio u Zemunu 1890.godine.

⁷⁹ Ademović, Fadil; Prve novine i prvi novinari u Bosni i Hercegovini , Sarajevo 1997.godine, str.107

⁸⁰ <https://www.media.ba/bs/novinarstvo/prvi-novinari-i-publicisti-u-bih-i>

Salih Sidki ef.Hadžihuseinović (Muvekit)

Salih Sidki ef.Hadžihuseinović, koji je imao nadimak Muvekit, bio je autor kalendara, prvog bosansko-srpskog kalendara i redovni saradnik. Inače, radio je kao pisar u muvetkihani Begove džamije.

Urednik je Salnama (godišnjak, almanah, kalendar) i Takvima. U “Bosanskom vjestniku” počeo je objavljivati feljton o carsko-turskim namjesnicima u Bosni. Ovaj tekst nije štampan do kraja, pošto je list u međuvremenu prestao da izlazi.Salih-Sidki ef. rođen je u Sarajevu 1825. godine. Uz redovnu službu bavio se i naukom. U rukopisu je ostavio opsežno i veoma značajno djelo ‘Tarihi Bosna’ (Istorija Bosne) na turskom jeziku. Ovo njegovo djelo jedno je od važnijih izvora za istoriju BiH pod osmanskom upravom. Prvi je bosanski musliman koji je, s mnogo vještine, načinio dva zemaljska globusa. Umro je u Sarajevu 1888. u 63. godini.⁸¹

Mehmed Hulusi

Novinar Mehmed Hulusi bio je glavni urednik časopisa „Neretva“. Bio je rođeni Sarajlija. Posebno se ističe njegov angažman na mjestu urednika časopisa „Vatan“ i „Rehbar“. Imao je visok ugled među bosanskim stanovništvom u Osmanskom carstvu. Kao dobar novinar i za svoj dugogodišnji naročito kao prevodioca na turskom jeziku, Hulusi je dobio počasni naziv „paša“.

Jozef Alkalay

Jozef Alkalay, novinar i poliglota. Prve novinarske korake učinio je u časopisu „Neretva“. Prevodio je tekstove s turskog jezika na njemački a potom na bosanski. Osim njemačkog i turskog znao je arapski, perzijski, francuski, italijanski i španski jezik. Bio je i saradnik sarajevskom listu „Vatan“. Umro je 1897.godine.

⁸¹ <https://www.media.ba/bs/novinarstvo/prvi-novinari-i-publicisti-u-bih-i>

6.4. Neki od tekstova Mehmeda Šakira Kurtćehajića

O novinarstvu- U civilizovanim državama novinarstvo je je od najpoštovanijih i najodabranijih zanimanja. Novine su javnom mišljenju tumač, a često i zaštitnik i prema sili novina svaka se sila gubi. Kada se poštuju učitelji koji sitnu djecu vaspitavaju, zašto ne bi bili poštovani novinari, koji se neprestano trude za svačiju nauku? Ima li drugo koje sredstvo da interese države zastupa osim novina, da opštem mišljenju služi i da iz raznijeh dalekijeh mjesta javlja i opisuje događaje? Nijesu li novine stvar, koja na sve dobro i zlo motri te onoga koga se tiče opomene i od zla odvraća i na dobro upućuje?⁸²

O obrazovanju odraslih- Osobito nam je drago što možemo javiti o jednom blagotvornom uspjehu u prosvjetu, a to jest, zaveden je običaj, da neškolujuća se mladež i odrasli ljudi mogu nedjeljom i u praznične dane u školu dolaziti te se poučavati u čitanju i pisanju (riječ je o prvom obliku obrazovanja odraslih u srpskoj školi u Sarajevu-pr. F.A.) Dobro bi bilo da se ovaj način narodnog podučavanja svuda zavede, jer našem narodu pismena nauka vrlo je potrebna, a osim ovoga vrlo bi valjalo da se nabave potrebne knjige i novine, te bi se tako mogli poučavati i oni, koji umiju, i oni koji umiju čitati, sastajući se u svako prazno vrijeme, a time bi se to dobro postiglo što bi se takvo mjesto moglo za sastajanje i nevinu zabavu služiti.⁸³

O narodnim pjesmama- Nama je to teško što se dobra narav koja se nalazila među onim Bošnjacima kojih se djela opisuju u narodnijem pjesmama ne nalaze u novom naraštaju, jer našijeh predaka najveća je radost slušati pjesme o ratnim događajima, a sadašnji naraštaj to sve prezire i preko cijele godine provodi prazno vrijeme u mehanama, pa ne samo da se ovoga stidi, nego još hoće da dokaže da ovo civilizacija zahtjeva. Mi, kao što smo svakad narod opiminjali, tako ga i sada opominjemo da mladež od škodljivih zabava odvraća i da se za pristojna društva postaraju i želimo od svoje strane narodu dati pohvale i to u narodnijem pjesmama, koje govore o nekim događajima tičućim se Bosne i Hercegovinr i koje odavno želimo izdati u jednoj zbirci i štampati na bošnjačkom jeziku turskim slovima.⁸⁴

⁸² Ademović, Fadil: Prve novine i prvi novinari u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1997.god, str.127

⁸³ Ibidem, str.128

⁸⁴ Ibidem, str.129

7. INTERVJU

Za potrebe svog magistarskog rada na zadatu temu, intervju sam obavila sa prof.dr. Fahinom Fejzić-Čengić. Fahira Fejzić-Čengić rođena je u Visokom. Diplomirala, magistrirala i doktorirala je na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Objavila je knjige: *Medijska globalizacija svijeta* (2004)., *Uvod u teoriju informacija* (2008), *Medijska kultura u BiH* (2009)., *Putopisi* (2011)., *Riječ je temelj društvenog života* (2012)., *Stvarnost i mediji* (2014)., *Balkanski putopisi* (2015). Redovni je profesor na studiju komunikologije/novinarstva na teoriji informacija, printanom i agencijskom novinarstvu, istraživačkom novinarstvu i medijskoj kulturi. Učesnik je mnogo domaćih i međunarodnih skupova posvećenih medijskim temama i komunikološko-sociološkim istraživanjima.

1. Osmansko carstvo je donijelo mnogo promjena u Bosni i Hercegovini. Možemo li reći da su se te promjene odrazile u javnom komunikacijskom diskursu?

Pa apsolutno, ukupno gledajući svaki novi društveno-politički sistem, znači i društveni i politički prije svega onda i ekonomski potom kulturalni, edukativni i sl. nesumnjivo se odražava na ovu treću dimenziju koja se zove medijski sistemi odnosno javno funkcioniranje, javnost, uloga, kako bih to rekla, javne riječi kao takve. To je period kad nemamo na ovaj način razvijenu dimenziju uopće ali period u kome će se taj novi koncept i način organizacije svakodnevnog života, uprave, vlasti, građenja, ostvarivanja prava i svega znači, koji će se nesumnjivo odraziti na ukupno, dakle baš tako, kako glasi ta Vaša tema, utjecaj na javno diskursni prostor od strane nove paradigme. Ta nova paradigma značila je jednu novu, napredniju da tako kažemo društveno-ekonomsku formaciju koja je već prethodno živjela. Bosna i Hercegovina je u odnosu na pad Istanbula u ruke Osmanlija, npr. 100 god. Bihać je uzet, ali ovi drugi, razlika između Ustikoline koja među prvima prima taj koncept i prelazi većina stanovništva na islam, znači imate raspon od nekih 80 godina. To je jedan veoma dug period, sa stajališta i ljudskog života ne može haman niko doživjeti. U dugom periodu, intervalno, podilazi dakle potpada pod tu novu vlast koja ima elemente vrlo brižnog odnosa prema javnom diskursu. I to će se kasnije odraziti u narednih par stoljeća koliko će ova vlast biti, kako da kažemo, značajna i bitna.

2. *Da li su žene bile aktivne pripadnice društva u Bosni i Hercegovini za vrijeme Osmanskog carstva? Kako se taj aktivizam ogledao u javnom komunikacijskom diskursu?*

Elementima predrasude, dakle nekog unaprijed formiranog mišljenja da je islam najgori za žene i da su žene ugrožene kao što je jedan mainstream na Zapadu prije svega, što je jedna potpuna laž. Nije više ni predrasuda. Kad tako govorite, onda ćete reći pa kako ćete to uopće vezati. Sve što je muslimansko, podrazumjeva da je žena ugnjetana, što je apsolutna neistina. Tu možete praviti paradigmu, u vrijeme prve islamske države pod Poslanikom Muhammedom, naći ćete jednu izvanrednu lokaciju i poziciju žena. Ali u Osmanskom carstvu nekoliko izvodaka, koja su čista historiografija, naći ćete u knjizi „Bašeskijno Sarajevo“, zatim knjizi prof. Kerime Filan koje predaje turski na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Kod nje ćete naći jedan krasan pasaż u kome Evlija Čelebija u svojim putopisima boraveći u Sarajevu bilježi aktivizam žena. Žene su izašle pred Begovu džamiju, samo je način komunikacije bio prilagođen vremenu i prostoru. Radilo se o nekoj presudi kadijnoj za neku sitnu krađu neke pomoćnice u kući, a drugi je bio vezan za neku kaznu za preljubu ili sl. Naravno, presuda kadijina je bila vrlo pristrasna, one su izašle poslije podne namaza, i danas je to historijski postojeće ondje u haremu Begove džamije. Žene su izašle, nadigle dreku, kadija je sjedio tu u nekom bočnom sokaku. One su izašle i tako su ga „nalijepile“, tako da se izrazim, za njim su hodale sve do kuće i sutradan su mu rekle da će ga svaki dan tako dok to ne popravi kako jeste. Naravno on se zadubio u taj svoj problem i popravio odluku. Riječ je bilo o vrlo odgovornim ženama. Tražile su ono što je prava pravda i pravično. Danas imate različite pokrete u svijetu koje će za budalaštinu, za novce svašta tražiti u nekom javnom prostoru. Naravno stvari su izgubile tu dimenziju koju su nekad imale u javnom prostoru. Ako se kvalitetno odnosite prema javnosti, ako ste vrlo časni, pošteni i pravični onda je jednostavna i forma u kojoj vi tražite ta neka svoja prava dakle, potpuno legitimna i potpuno ostvariva. Znači žene su postojale u javnom diskursu, u javnom prostoru, one su se obrazovale. Poznato je da je obrazovanje farz u islamu. Period kad se žene sklanjaju iz škole, to je dolazak Austro-Ugarske, to je jedan sasvim novi period i jedna nova okolnost kad će odluke reisa Džemaluddina ef. Čauševića biti veoma dragocjene. Zapravo u strahu

od, kako su stari mislili, pokrštavanja, izuzimaju djevojčice iz elementarnog obrazovanja, ali i dalje idu u mektebe ali to neće biti cjelishodan koncept obrazovanja, tako da je to jedna tema koja možda ovim poklapa vašu cijeli pristup. Gdje god su muslimani i muslimanke, oni ne daju da se obrazuje, ne daju ovo-ono. To je jedna vrsta vrlo rigidnog, netačnog i interpretativno sumnjivog pristupa koji namjerno imaju te elemente islamofobičnog.

3. *Kada je u pitanju tradicija koja je ostala od vremena Osmanskog carstva, šta je to što se zadržalo i danas kao oblik javnog komunikacijskog diskursa?*

Zadržao se prije svega jedan kućni, interni diskurs. U kući imate intimnu ali i ovu privatnu javnu komunikaciju. Javna komunikacija je svaka vrsta doticaja uže familije sa ostatkom susjedstva, prijatelja i sl. Dakle, u islamu je to vrlo izraženo. Islam zahtjeva određenu društvenost koja je prosto da kažem sankcionirana, uvjetovana kao recimo sohbeti, dočeci, iftari, sijela, javni činovi vjenčanja, razvoda brakova. Sve su to javni činovi. Oni podrazumjevaju određene obrasce koji su naprosto zahtjevali potpuno prisustvo svih članova obitelji. Također i žene bez obzira da li su bile maloljetne ili punoljetne, da li za nju govore njen otac ili brat, kako je nekad bio običaj. U svakom slučaju, u formi, islam je u tom nekom smislu kao nosilac kulturalne paradigme kod muslimanskog stanovništva. Ne može se napraviti vjenčanje bez izjave te osobe da stupa u brak ili da istupa iz braka. To je opetovanje od tri do četiri puta. Danas ćete sresti primjera kad su mladenci na potpuno različitim stranama. On tamo a ona ovamo, i da su se fiktivno vjenčali. To su nevažeći procesi. Ali na jednom tako ružnom primjeru ćete izgraditi cijelu sliku kuće islama koja će biti uvijek bojena crnobijelim slikama odnosno crnim slikama, crnim slovima, kao vjera nazadka i destrukcije. To su sve recidivi koji su direktno da tako kažemo i posljedica i produkt kasnije uspostavljene čak i znanosti u okviru semantike, jezika, lingvistike i sociolingvistike. Znači da se svjesno bojama, da tako kažemo, nerješivim bojama zamagljuju stvarni principi religije koja je sad vrlo aktuelna zato što je na neki način i religija u usponu i religija koja ima veliki broj pristalica i zato što na neki način predstavlja kontratezu onome što bi bilo okcidentalizam kao globalni poredak koji je jedini dominantan. On vrlo teško trpi ikoga pored sebe a kamoli nekog ko nudi

kvalitetne odgovore na sve dileme svijeta. U biti islamskog odnosno dogmatskog, svi elementi moralnosti su prisutni i danas osim te intimne i privatne dimenzije unutar kuće. Kuća je bila okosnica čuvanja porodice. Porodice su imale širi karakter. Nisu to bili samo roditelji i djeca. Nego su bile uglavnom do tri ili četiri generacije. Npr. ovdje u Sarajevu, Svrzina kuća je oličenje jedne takve malo bogatije gradske kuće ali većina i manje bogatih kuća uvijek su imali unutarnje avlije gdje se komuniciralo kroz taj zaštićeni prostor od direktne javnosti. Žene su iz četiri, pet kuća imale unutarnje avlije. Sve su one bile povezane, komunicirale, dolazile, pomagale jedna drugoj. Znači ta dimenzija je u starom Sarajevu faktički u tom nekom inače ismijanom konceptu mahale. Ja sam ponosna na samu mahalalu. To je jedan izvanredan koncept socijalno-perspektivnog načina komuniciranja u kojem imate svoj određeni mir.

4. *Na koji način su stanovnici Bosne i Hercegovine za vrijeme vladavine Osmanskog carstva bili informisani o ključnim životnim pitanjima?*

Dakle, shodno osnovnoj ideji, ideji islama i iz tog koncepta, osnovna ideja je islam a ideologija je znači vlast na konceptu te ideje kao što je u liberalizmu osnovna ideja profit. Na profitu imate cijelu teoriju da je sve moguće uraditi zato što će to donijeti profit. To je sad otprilike ideologija tog koncepta. Ovdje je zapravo koncept da ljudi budu informirani, dakle to je opet iz ideje islama. Ljudi su bili dnevno informirani, sedmično, mjesečno, godišnje, ad hoc ili ovo iznenadna. To je otprilike neka vrsta ritma života koji se prati svaki dan, zapravo u konceptu religijskog, svaka ulica ili mahala imala je džamiju. Vi imate jutarnju molitvu na kojoj je bio nekad običaj, bila je to praksa prosječnog imama ili mujezina da ako ima deset onih kojih dolaze na namaz, pa nije došao jedan to jutro, svi ga zatim obilaze da vide šta je s njim, zašto nije došao. Dakle, potpuna socijalna kohezija. I to se smatralo čak farzom. Jednom izravnom obligacijom i obavezom svakog od njih što smo mi danas sve to pozaboravljali pa više nemaš ni sabaha niti ko ide na sabah, niti koga briga što je komšija se slomio, nema nikoga, je li neko umro i sl. Jedino kad oglasi pokopno društvo onda znamo da je neko umro. Znači pet puta dnevno imali ste izravnu komunikaciju koja je podrazumjevala znači jedan obredoslovni koncept koji traje 5 do 10 minuta a poslije toga obavezna socijalna

dimenzija druženja. Sve ono što je prolazilo okvire jednog mikro džemata , što bi mi danas rekli lokalnog, onda ste imali ovu izražajnu i veću , tako što ste imali svuda u nekom nivou evo recimo Begova džamija je i onda bila središte jednog većeg prostora, dva značajna brda recimo Bistrik i Vratnik. Pa ste imali Alipašinu koja je hvatala Skenderiju i onaj dio Koševa kao dva neka sljedeća brda. Znači imali ste te neke regionalne logose koji su onda podrazumjevali da se ključne informacije dijele i pet puta dnevno i jednom u sedmici obavezno, to je taj čuveni fenomen džume. To je bilo socijalno okupljanje. Novo vrijeme je donijelo svoju dilemu. Mudrost ove ideje je u sljedećem, a to je da se ljudi moraju sresti uživo, da vidimo jesmo li uopće živi. Ako ja ne mogu doći na tu obligaciju, petkom da me neko pojesti, pita šta mi je. Dakle, da me socijalno tretira. Da ne budem ostavljen, bačen. To je unaprijeđivalo i popravljalo međuljudsku komunikaciju iznad svega. Ono što se događalo, recimo ad hok, to su uvijek smrti koje su podrazumjevale jednu izrazitu solidarnost. Danas je najveći problem moderne civilizacije nedostatak solidarnosti. Ljudi za roditelje neće da čuju. Naša civilizacija je pokazala ishodište u suprotnom pravcu, nema komunikacije, nema solidarnosti. U modernosti smo sve izmakli samo da bismo nastavili biti komotni i lijeni. Do krajnjih konsekvenci razvijena je ta antisolidarnost. Ovo su elementi u kojem ta komunikacija prije svega živa, izravna komunikacija omogućavala proširenje svih drugih elemenata i faktora koji su se na to nadovezali. Životi, umiranja, smrti, putovanja, obrazovanja, edukacije, znanja i sl. plus što su na tim sedmičnim kontaktima neke službene informacije, iz najslužbenijeg diksursa, porte ili centrale vlasti bez obzira da li su se stanovništvu sviđale ili ne. Bilo je vrlo često intervencija. Iz Bašeskijnog Sarajeva kod Kerime Filan ćete naći set aktivnosti, feedback je postojao na jedan osebujan način onakav kakav je bio. Novume koje prati ovo carstvo, tj štamparije koje su se pojavile u doba Topal Osman paše su kao da danas imate brod za kosmos. Izuzetno su bile skupe, zahtjevne i bitne. Podrazumjevalo je prisustvo tog koda komunikacije štampe ili pisanosti. Ali štamparija u Sarajevu je prva koja je imala četiri pisma, četiri alfabeta i na četiri jezika je štampala svoja izdanja. To je bilo kao da ste u Beču napravili četiri a ne jednu štampariju. To je bilo izuzetno skupo, sve su velike imperije veoma pluralne, one su i multietničke i multireligijske, multinacionalne. Svaka ona koja se odluči na rigidu i na uskoču ona prije ona prije propadne. Svaka velika imperija vodi računa da sačuva što

više prostora , područja, imovine, moći i ljudstva, tako što će ih pridobijati. Ta pridobijanja su različita. Naravno da su veoma važna ta pridobijanja u komunikacijskoj dimenziji. Imperija je pratila ritam života.

5. Da li je za vrijeme vladavine Osmanskog carstva u Bosni i Hercegovini bilo dovoljno objavljenih publikacija odnosno časopisa kojima bi se zadovoljile potrebe stanovništva za informisanošću?

Toliko ih je bilo, ako ih prebrojite u knjizi Muhameda Nuhića, bilo ih je preko dvjesto. Bilo je različitih žanrova od informativnih, edukativnih, dječijih, obrazovnih, kulturnih i sl. Bila je izražena poetika. Svi su bili bilingvalni ili trilingvalni, na dva-tri jezika i na dva-tri pisma. Doček Austro-Ugarske će dočekati ogromnu i razvijenu konfiguraciju i dobre preduvjete za razvoj štamparstva, najznačajnijeg medija tog doba. Ono što se događa poslije sa prelaska na latinično pismo i novu upravu. Bosna i Hercegovina je trajno bila pluralna, pismena zemlja i ljudi su u njoj učili.

8. ZAKLJUČAK

U periodu vladavine Osmanskog carstva u Bosni i Hercegovini, za više od četiri stotine godina došlo je do niza promjena. Jedna od njih je svakako i promjena u javnom komunikacijskom diskursu. U nastavku zaključka potvrdiću postavljene hipoteze na početku rada. Glavna hipoteza kaže da dolaskom Osmanskog carstva na prostore Bosne i Hercegovine dolazi do promjene oblika javnog komunikacijskog diskursa u Bosni i Hercegovini.

Prvo dolazi do promjene jezika i pisma. Bosansko stanovništvo savladava arapski alfabet. Od posebne je važnosti bio jer su bosanski muslimani tako mogli da uče svoju svetu knjigu Kur'an. Vremenom, arapsko pismo se počelo sve više upotrebljavati u javnom komunikacijskom diskursu. Promjene oblika javnog komunikacijskog diskursa u Bosni i Hercegovini u vrijeme kada je Bosna i Hercegovina bila sastavnim dijelom Osmanskog carstva, a što prije toga nije bio slučaj, ogledaju se također i u pojavama odnosno oblicima komunikacije kao što su dersovi u javnim prostorima, kao poseban oblik usmene komunikacije, gdje se u džamijama odnosno mektebima uz prisustvo manjeg broja ljudi razgovaralo o vjerskoj tematici. Dalje, poznata su i okupljanja po kućama, gdje je, nazovimo ga tako intelektualni sloj tadašnjeg bosanskohercegovačkog stanovništva, čitao, tumačio te zajednički komentarisao određena djela. Promjene u javnom komunikacijskom diskursu možemo pratiti i kod ostalog stanovništva gdje se u hanovima i kafanama kao značajnim mjestima za javnu komunikaciju stanovnici raspravljali o temama bitnim za život. Također zapažamo i oblike javne komunikacije koji su usko povezani sa vjerskim zajednicama odnosno komunikacija koja se odvijala na vjerskim obredima.

Tako, kao vid komunikacije među muslimanima je bila zastupljena hutba, tj. sedmično predavanje koje se održavalo petkom za vrijeme džuma namaza, a kod pravoslavnog odnosno katoličkog stanovništva kao vid komunikacije bila je zastupljena misa čiji je sadržaj bio vjerske tematike i održavala se jednom sedmično.

Dalje, oblik javne komunikacije između države i stanovništva odvijao se na način da su se najvažnijim putnim komunikacijama kretali glasnici, u narodu poznati kao tatari, koji su prenosili najznačajnije vijesti.

Promjene u javnom komunikacijskom diskursu u Bosni i Hercegovini za vrijeme vladavine Osmanskog carstva svakako predstavlja i pojava prvih štamparija, a kao logičan slijed događaja svakako je pojava prvih časopisa i publikacija.

Odgovor na hipotezu da je Osmansko carstvo donijelo na prostore Bosne i Hercegovine velike promjene u kulturi, običajima, tradiciji i jeziku i pismu ogleđaju se prevashodno u sljedećem;

Osnovni čimbenik koji je najviše uticao na prethodno navedeno svakako je nova vjera-islam koju je lokalno stanovništvo masovno prihvatilo. Promjene koje su se dešavale u kulturi svakako su pojava alhamijado književnosti. Mnoga književna djela pisana su na perzijskom, arapskom te turskom jeziku. Isto tako, što se tiče jezika i pisma, lokalno stanovništvo moralo je o određenoj mjeri poznavati turski jezik jer je na taj način održavan odnos vlast-stanovništvo, a arapski jezik te pismo prihvaćeno je prvenstveno iz razloga lakšeg razumijevanja te izučavanja Kur'ana.

Turski jezik je ostavio nezaobilazan trag na bosanski jezik. Također, obogatio je bosanski jezik pa tako danas imamo tzv. orijentalizme ili turcizme. Bio je u upotrebi na različite načine i u različitim diskursima, ali ne toliko dominantan da bi vremenom kod lokalnog stanovništva istisnuo iz upotrebe bosanski jezik.

Hipoteza „Zahvaljujući sredstvima javne komunikacije svi stanovnici Osmanskog carstva su bili informisani te zahvaljujući tome mogli su i prepoznati ključna pitanja i učestvovati u rješenjima“ je potvrđena u sljedećem; U periodu do pojave prvih štamparija i časopisa stanovništvo je informisano na način da su glasnici na trgovima prenosili najvažnije vijesti koje su se odnosile na ratove koje je vodilo Carstvo, o presudama kadija i tome slično. Osnivanjem prvih štamparija u Bosni i Hercegovini te pokretanjem prvih časopisa stanovništvo je dobijalo potrebne informacije putem navedenih oblika prenošenja istih. Zahvaljujući sredstvima javne komunikacije svi stanovnici Osmanskog carstva su bili informisani te zahvaljujući tome mogli su i prepoznati ključna pitanja i učestvovati u rješenjima. Javna komunikacija je držala ljude aktivnim i glavna karakteristika javne komunikacije je kontinuirano i aktivno učešće pripadnika društva.

Znanje i informacije postaju masovne, narodne, na bosanskom jeziku dostupne pa prema tome opće ili daleko općenitije od onih prethodnih znanja ili informacija koje su kružile u

eltnim krugovima jer su bile ponajčešće rabljene i pripremane na nenarodnim jezicima: turskom, arapskom, perzijskom.⁸⁵

Osmansko carstvo bilo demokratski uređeno te su svi imali pravo da iskažu svoje mišljenje odnosno javnost je imala pravo na „glas“ u svakom pogledu ogledaju se na sljedeći način. Neophodno je prije svega istaći da se gore navedena demokratska uređenost Osmanskog carstva ne odnosi na oblik vladavine po principu demos – narod kratia – vladati, tj.vladavinu naroda, nego koncept po kojem su svi imali pravo da iskažu svoje mišljenje odnosno pravo glasa kada su u pitanju stvari od značaja za lokalno stanovništvo. Potvrdu prethodno navedenih hipoteza imamo u primjeru gdje je pri donošenju važnih odluka bosanski valija pozivao ugledne ljude iz cijelog ejaleta, tzv. ajane. Skupština vilajeta raspravljala je o pitanjima na prijedlog predstavnika, a na tim zasjedanjima raspravljalo se o izgradnji puteva, mostova, saobraćajnica, zatim pitanjima iz vjerskog i kulturnog života, te zdravstva zemljoradnje i sličnim. Navedene odluke bilo je potrebno da potvrdi Porta.

I konačno za vrijeme Osmanskog carstva u Bosni i Hercegovini bilo vrlo malo publikacija potvrđena je time da su izlazila samo četiri lista te periodično nekoliko kalendara. Ti listovi su „Bosanski vjestnik“, „Sarajevski cvijetnik“, „Bosna“ i „Neretva“.

⁸⁵ Fejzić, Čengić Fahira; Medijska kultura u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2009, str.73

9. LITERATURA

Knjige i članci:

1. Ademović Fadil; Prve novine i prvi novinari u BiH, Sarajevo 1997.god.
2. Fejzić - Čengić Fahira, Medijska kultura u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2009.god.
3. Fejzić - Čengić Fahira, Stvarnost i mediji – vrijeme istrošenih ideologija, Sarajevo, 2016.god.
4. Fejzić-Čengić Fahira, Riječ je temelj društvenog života, Sarajevo 2012.god.
5. Fejzić- Čengić Fahira, Medijska globalizacija svijeta, Sarajevo 2004.god.
6. Filan Kerima; O turskom jeziku u BiH, Sarajevo 2017.god.
7. Imamović Mustafa; Osnove upravno-političkog razvitka i državnopravnog položaja BiH, Sarajevo 2006.god
8. Imamović Mustafa, Uvod u historiju i izvore bosanskog prava, Sarajevo 2006.god.
9. Kečo-Isaković Emina; Izazovi mass medija, Sarajevo 2002.god
10. Malcolm Noel; Bosna kratka povijest , Sarajevo 2011.god.
- 11.. Nuhić Muhamed; Komuniciranje od pećinskog crteža do interneta, Sarajevo 2000.god.
12. Šljivo - Grbo Amila, Etika i javne riječi, Sarajevo, 2012.god.
13. Šljivo- Grbo Amila, Mediji i demokratizacija društva, 2009.god.
14. Tucaković Šemso; Historija komuniciranja, Sarajevo 2000. god.
15. Vranješ Vlaški; Organizacija i položaj uprave na prostoru BiH u periodu vladavine

Osmanskog carstva; Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici, 2005.god.

Časopisi:

1. „Znakovi vremena“, Sarajevo 2010.god.
2. Godišnjak 2013. godina BZK „Preporod“; Mustafa Sefo, Utjecaj i posljedice socijalnih medija na društvo
3. Godišnjak 2014. godina BZK „Preporod“; Mustafa Sefo, Istok i zapad interferentno kao idealan put
4. Godišnjak 2010. godina BZK „Preporod“; Mustafa Sefo, Jedna životna ispovijest

Internet:

1. www.akos.ba
2. www.camo.ch
3. www.arhivsa.ba
4. www.literatura.blogger.ba
5. www.historija.ba
6. www.tekstovi.net
7. www.parlament.ba
8. www.media.ba
9. www.kolekcije.nub.ba
10. www.digital.bgs.ba
11. www.stav.ba

10. BIOGRAFIJA

Curkić Amina je rođena 26.jula 1995 godine u Varaždinu (Hrvatska). Osnovnu školu završava u Sanskom Mostu. Bila je član mnogih sekcija i učesnik mnogih takmičenja. Godine 2006 .učestvovala je na kantonlanom takmičenju iz matematike. Srednjoškolsko obrazovanje stječe u medresi „Džemaludin ef.Čaušević“ u Cazinu, koju završava 2014.godine. Također i tijekom srednjoškolskog obrazovanja bila je član mnogih sekcija Iste godine upisuje Fakultet političkih nauka u Sarajevu na odsjeku Komunikologije. Diplomirala je u septembru 2018.godine. Iste godine kandidatkinja upisuje master studij također na odsjeku Komunikolgije. Obavljala je praksu na portalu Akos.ba, radiju BIR te na TVSA. Na radiju BIR je radila projekat dječije emisije.

Naziv odsjeka i/ili katedre: Komunikologija

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Amina Curkić
Naziv rada: Javni komunikacijski diskurs u Bosni i Hercegovini u periodu od 1463.godine do 1878.godine
Vrsta rada: Završni magistarski rad
Broj stranica: 70

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

___Sarajevo, 10.9.2019 god._____

Potpis

Amina Curkić